

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:51
sssjournal.com

pp.7010-7035
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 11/10/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 17/12/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 17.12.2019

ANADOLU'DA TABHANELİ (ZAVİYELİ) CAMİLER ÜZERİNE BİR DENEME

AN EXPERIMENT ON THE TABHANE (ZAVİYE) MOSQUES OF ANATOLIA

Doç. Dr. Çiğdem Belgin DİKMEN (İletişim kurulacak yazar)

Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5975-1552>

Öğr. Gör. Ferruh TORUK

Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9851-4269>

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1985>

Reference : Dikmen, Ç.B. & Toruk, F. (2019). "Anadolu'da Tabhaneli (Zaviyeli) Camiler Üzerine Bir Deneme", International Social Sciences Studies Journal, 5(51): 7010-7035.

ÖZ

Anadolu'da ters T plan tipolojinde biçimlenen; çok işlevli, tekke, zaviye, imaret, tabhane ve fütüvvet camii olarak da anılan tabhaneli (zaviyeli) camilerin tanımlanmasında ve adlandırılmasında bir kavram karışıklığının var olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma; küçük nüanslarla birbirlerinin yerine kullanılan bu kavramları etimolojik ve işlevsel olarak tartışmayı, tabhaneli camilerin ortaya çıkış nedenlerini, mekânsal oluşumunu araştırmayı ve örnekler üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında tabhaneli camilerin plan şemaları, planı oluşturan mekân ve yapı elemanlarının (esas ibadet mekânı, orta sofa, tabhane odaları (yan hücreler), son cemaat yeri (revaklı giriş), portal (giriş kapısı), minare ve şadırvan) tasarım anlayışı ile bu yapıların bu yapıların toplumsal, mekânsal ve sosyo-ekonomik boyutta etkileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tabhaneli (zaviyeli) cami, zaviye, tekke, imaret, tabhane, fütüvvet yapıları

ABSTRACT

Formed in reverse T plan typology in Anatolia; It is seen that there is a confusion in the definition and naming of multifunctional mosques, which are also known as dervish lodges, (zaviye-small Dervish lodges), construction-imaret, tabhane and fütüvvet mosques. Therefore, the study; the aim of this course is to discuss etymologically and functionally these concepts which are used interchangeably with small nuances. Within the scope of the study, the plan schemes of the mosques with tabhanes, the design of the space and building elements (main worship space, middle sofa, tannery rooms (side cells), the last congregation area (porch entrance), portal (entrance door), minaret and fountain) and the social, spatial design of these structures and socio-economic effects.

Key Words: Tabhane (zaviye) mosques, lodge, construction-imaret, tabhane, fütüvvet structures

1. GİRİŞ

Cami plan tipolojisi açısından ters T tipi (Taescher 1932: 128), yan mekânlı (Aslanapa 1964: 19), kanatlı (Kuran 1964: 64) ve eyvanlı (Kuran 1968: 71); birden fazla işlev barındırması nedeniyle çok işlevli (Kuban 1973: 159) veya İslami fütüvvet ilkelerine göre üretim ve ticareti denetleyen Ahi örütleri tarafından kurulup kullanılmaları nedeniyle fütüvvet camii (Doğan 1977: 55-60, 61; Çağatay 1990; Kuban 2007: 75-80) gibi farklı biçimlerde adlandırılan tabhaneli (zaviyeli) camilerin (Eyice 1962: 1-61) pek çok örneğini Anadolu'da görmek mümkündür. Tabhaneli camilerin fiziksel yapıları ve işlevleri hakkında yapılmış çalışmalar bulunmakla birlikte (Numan 1982: 22-54,110-310), bu yapıların tanımlanmasında ve adlandırılmasında bir kavram karışıklığının var olduğu görülmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Amasya, Edirne, Bursa ve Manisa gibi önemli yerleşim yerlerinde inşa edilen tabhaneli cami örneklerinde daha belirgin olan bu karışıklık, yapıların kitabelerinde ve/veya vakfiyelerinde kullanılan ifadelerden

kaynaklanmaktadır. Bu yapıların kitabelerinde cami veya mescid yerine buk'a, binaülhayır, mekâne'i mübarek (Çetintaş 1958: 23) veya Yörgüç Paşa'nın Amasya'da H834/M1430 yılında inşa ettirmiş olduğu camide olduğu gibi (Toruk 2002: 73-74; URL 1) imaret'l mubarekete'l ifadeleri ile anılmasından başka, kitabelerinde ve/veya vakfiyelerinde imaret veya zaviye olarak ifade edilen cami örnekleri de bulunmaktadır. Bu yapılardan Bursa Orhan Cami'nin H820/M1417 tarihli onarım kitabesinde imaret, vakfiyesinde H897/M1491 zaviye (Demiriz 1979: 301) ve Bursa Yeşil Cami'nin kapısı üzerindeki H822-823/M1419-1420 tarihli kitabesinde Buk'a, hünkâr mahfilinde yer alan nakkaş kitabesinde ise imaret (Cezar 1985: 51) olarak tanımlanması, yapıların işlevsel olarak sınıflandırılmasında bir kavram karışıklığı olduğunu göstermektedir. Ayrıca kitabe [Milas Firüz Bey Cami H794-795/M1394-95 tarihli kitabesinde (Demiriz 1979: 672), Ankara Karacabey Zaviyesi kapı üzerindeki H831/M1427 kitabesinde (Demiriz 1979: 205), Filibe Şahabeddin Cami kapısı üzerinde bulunan H848/M1444 tarihli kitabesinde (Demiriz 1979: 556), Edirne Muradiye Cami kapısı üzerindeki inşa tarihinin yer almadığı kitabesinde (Demiriz 1979: 487)] ve vakfiyesine göre [Bursa Hüdavendigâr Cami H767/M1385 tarihli vakfiyesinde (Cezar 1985: 51)] imaret olarak tanımlanmış tabhaneli cami örnekleri de bulunmaktadır. İslami fütüvvet ilkelerine göre üretim ve ticareti denetleyen ahiler tarafından kurulması ve kullanılması nedeniyle bu yapıların fütüvvet cami olarak anıldığı da görülmektedir. Öte yandan tabhaneli cami örneği olmasına karşın, kitabesi olmayan yapılara halk dilinde zaviye ve/veya tekke denildiği de bilinmektedir. Bu nedenle tabhaneli (zaviyeli) camileri analiz edebilmek için öncelikle tekke, zaviye, imaret, tabhane ve fütüvvet cami kavramlarının tartışılması gerekmektedir.

Bu çalışma dini yapılar kapsamında değerlendirilen tekke, zaviye, imaret, tabhane ve fütüvvet cami kavramlarını etimolojik ve işlevsel olarak tartışmak, Anadolu'da ters T plan tipolojinde, çok işlevli, zaviyeli olarak adlandırılan camilerin ortaya çıkış nedenlerini ve mekânsal oluşumunu araştırmak ve örnekler üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında tekke, zaviye, imaret, tabhane ve fütüvvet cami kavramları irdelenmiş, tabhaneli camilerin plan şemaları ve planı oluşturan mekân ve yapı elemanlarının [esas ibadet mekânı, orta sofa, tabhane odaları (yan hücreler), son cemaat yeri (revaklı giriş), portal (giriş kapısı), minare ve şadırvan] tasarım anlayışı, bu yapıların plan şemalarının değişim, gelişimleri ile toplumsal ve sosyo-ekonomik boyutta etkileri tartışılmıştır.

2. TEKKE, ZAVİYE, İMARET, TABHANE VE FÜTÜVVET CAMİ KAVRAMLARI

Farsça kökenli dayanma, dayanılacak yer anlamında Takiyya (URL 2) kelimesinden türeyen (Pakalın 1993: 445) Tekke; tarikat üyeleri ve dervişlerin ikamet ettikleri, eğitildikleri, ibadet ve tören gibi dini ve mistik amaçlarla kullandıkları mekân olarak tanımlanmaktadır. Arapça kökenli toplamak, men etmek anlamında zvy kelimesinden türeyen ve tekke yapılarının küçüğü anlamında kullanılan Zaviye ise (çoğulu zevaya) köşe bucak, evin bir odası gibi anlamlar dışında, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyh idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolculara bedava yiyecek içecek ve yatacak yer sağlayan veya yol üzerinde inşa edilmiş yapı olarak tanımlanmaktadır (Pakalın 1993: 648; Faroqi & Ocak 1986: 468). Ancak tekke ve zaviye ifadelerinin sıkça -Hüsameddin'in Amasya tarihini anlatan kitabında Hızır Paşa, Hoca Sultan ve Kağrı zaviyelerini tekke olarak da aktardığı gibi- birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Hüsameddin 1986: 111-113,138, 183).

Arapça kökenli Umran kelimesinden türeyen ve imar edilmiş, mamur, bayındır ve abadan anlamları da içeren İmaret ise (Develioğlu 1993: 432) bu özelliğe sahip her türlü yapı veya yapılar topluluğu (Ergin 1939: 5-19; Reyhanlı 1976: 121-122) ile günümüzdeki anlamıyla bir hayır eseri niteliğinde ve bu hayır eserinde görevli, muhtaç kişilerin ikamet ettiği, pişirilip dağıtılan yemeklerle birlikte tüm ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapı türü olarak kullanılmaktadır (Tanman 1994: 164). Dar anlamdaki tanımı ile sıbyan mektebi ve medrese öğrencilerinin ikamet ettikleri, ekmek ve etli sebze yemeğinden oluşan yiyeceklerini aldıkları müessese (Huart 1951: 985) olarak bilinen imaret; geniş anlamıyla, Türklerin şehircilik ve imar alanında batı dünyasının Cite/City, İslam dünyasının Medine kavramlarına karşılık oluşturdukları (Ergin 1939: 88) şehirlerin yapısal ve kurumsal karakterini içermektedir (Barkan 1963: 239). Bu bağlamda mimarlık disiplini için imaret kavramının çok işlevli yapı olarak da adlandırılan tabhaneli caminin yanı sıra; öğrencilerin, muhtaçların ve burada konaklayan yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması için inşa edilmiş, içerisinde namaz da kılınan yapı anlamında veya her iki anlamda birlikte kullanıldığı söylenebilir. Amasya'da Yakut Paşa (H816/M1411) (Ayverdi 1989a: 35-36), Hızır Paşa (H870/M1466) (Toruk 2002: 11-12), Bayezid Paşa (H820/M1418) (Ayverdi 1989a: 7-17) ve Yörgüç Paşa'nın yaptırmış olduğu (H1001/M1592-593) bu tür yapıların arşiv belgelerinde (Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MMDT) Defter No: 626), imaret olarak adlandırıldığı bilinmektedir. İmaret kelimesinin çok işlevli olarak adlandırılan tabhaneli cami anlamında kullanımı ile ilgili olarak açıklığa kavuşturulması

gereken bir diğer husus da; farklı ögeler içeren bu yapıların, birden fazla kurum listelerinde yer almaları nedeniyle, farklı işlevlerde birbirinden ayrı yapılar izlenimi vermesidir. Bu izlenim Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği kentlere ilişkin olarak verdiği yapılar listesinde de görülmektedir (Evliya Çelebi 1999: 97). Amasya, Bursa, İstanbul, Manisa ve Edirne gibi şehirlerdeki benzer örneklerde de olduğu gibi, Osmanlı şehirlerinde vakıf yoluyla oluşturulan hayır kurumları çok yönlü işlevlerle donatılmıştır. Bu tip yapıların yerleşimin hakim noktalarında ve birlikte konumlandırılmaları ve verdikleri dinî, toplumsal, ekonomik, sağlık ve belediye hizmetlerin yanı sıra, buldukları yerleşimin imarının geliştirilmesinde de önemli roller üstlenmeleri nedeniyle imaret olarak anılmış olduğu söylenebilir. Bir şehir için çok yönlü ve kurucu işlevlere sahip olan imaretlerin sadece aşevi (Ergin 1939: 32-33; Özcan 1991: 17-18; Budak 2013: 22-24, 27) biçiminde ve dar kapsam içerisinde ifade edilmesinin sosyal sebeplerini Ünver "... İmaretler umumun nef'i ve memleket ihtiyacı için vücuda getirilmiş binalardır ve heyeti umum içerisine eskiden imaret itlak olunurdu. Ayır ayrı her bir müessesenin de imar ifade eden imaret kelimesi hesabına imareten mahdud olduğu, mevcut kitabelerinden anlaşılmaktadır. Gitgide halk imaretin aşhane kısmından tabhanesinden (misafirhane) çok ve yerinde istifade ettiği içindir ki bu kelimelerin bir kısmı tahsis edilmiştir ..." ifadesi ile açıklamaktadır (Ünver 1941: 2390). İslam mimarisinde geniş bir tipolojik yelpaze içinde değerlendirilen tekke, imaret, tabhaneli (zaviyeli) cami benzeri başka bir yapı türü bulunmamaktadır.

İslami fütüvvet ilkelerine göre üretim, ticareti denetleyen, ahiler tarafından kurulan ve kullanılan, Fütüvvet Cami olarak da bilinen örgüt yapıları da tabhaneli cami olarak anılmaktadır (Doğan 1977: 58). İbn Batuta bu konuda: "Ahiler Anadolu'da yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her vilayette, her beldede ve her köyde bulunmaktadır. Memleketlerine gelen yabancılara yakın ilgi gösterirler, yiyeceklerini, içeceklerini temin ederler, diğer ihtiyaçlarını karşılamakta itina gösterirlerdi. Öte yandan buldukları yerlerdeki zorbalara yola getirirlerdi. Herhangi bir sebeple bunlara iltihak kötülükleri oradan kaldırırlar. İşte bu gibi hususlarda bunların dünyada eşi benzeri yoktur. Orada ahi evlenmemiş bekâr ve sanat sahibi gençlerle diğerlerinin bir cemiyet kurarak kendi içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu cemiyete de Fütüvvet (Gençlik) adı verilir. Ahi reisi seçilen kimse bir zaviye yaptırarak içinde halı, kilim vb. lüzumlu eşyalarla donatır. Arkadaşları gündüz çalışarak kazandıklarını akşam saatlerinde ahi reisine teslim ederler. Bu para ile meyve, sebze ve zaviyede sarfolunan diğer ihtiyaç maddeleri için harcanır. O gün zaviyeye bir misafir gelirse burada misafir ederler ve alınan şeylerle ona ziyafet çekerler. O kimse gidinceye kadar onların misafiri olur. Misafir gelmediği zamanlarda da zaviyede toplanıp yemek yerler ve arkasından zikir ederler nameler söylerler." ifadesi ile ahilik ve tabhaneli (zaviyeli) camilerin işlevleri hakkında bilgi vermektedir (İbn Batuta 1983: 194-195). Ahilik teşkilatının Fütüvvet yapıları olarak anılan zaviyelerin oluşumuna yönelik yayınlar da (Barkan 1942: 283-285; Gölpınar 1952: 6-102; Çağatay 1952: 61-84; Taescher 1955: 3-23; Ocak 1978: 259-268; Bayramoğlu 1989: 61-63; 1990: 1-48; Doğru 1991: 10-31; Arıcı 1999: 38-48; Çetin 1999: 88-94; Demir 1999: 95-112; Erarı 1999: 117-124; İnalçık 1999: 189-200; Keskin 1999: 203-213; Demir 2000: 152-156, 217-253; Acar 2011: 15-37) Anadolu'da tabhaneli camiler hakkında bilgi vermektedir.

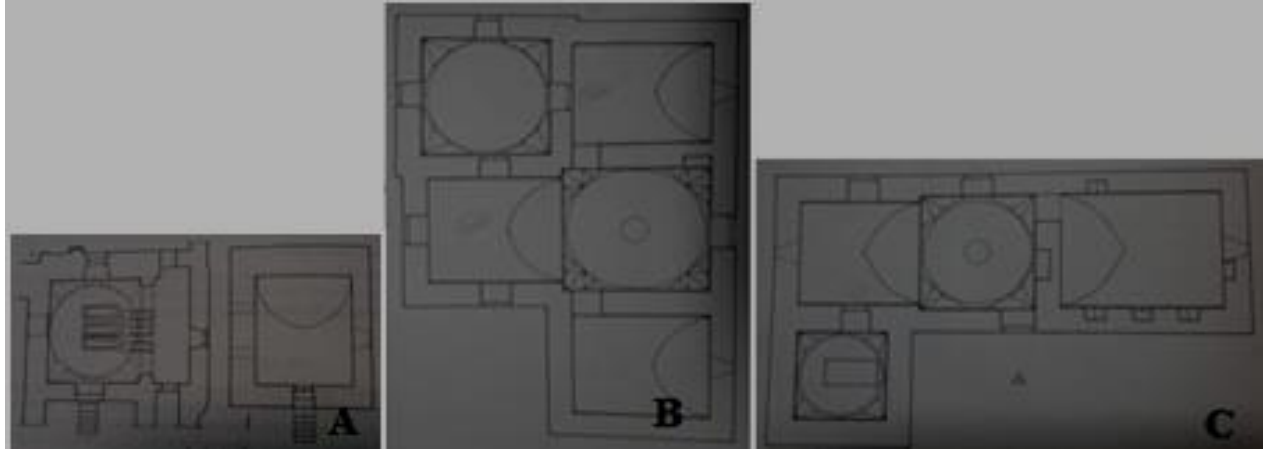
Anadolu'da Arapça Rbt (Rabata) kökünden türeyen bağ, bend anlamında cihat amaçlı sınır karakolları olarak kullanılan ribat (URL 3, 4) ile 8. yüzyıl sonrasında İslâm mimarisindeki ilk tarikat yapıları olarak bilinen, 12. yüzyıl sonrasında Selçuklu, Zengî, Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde İran, Anadolu, Suriye ve Mısır'da dört eyvanlı plan şemasından türeyen hankahların süreç içerisinde kervansaray, tekke ve medrese yapılarına dönüştüğü bilinmektedir (URL 5). Buna koşut olarak Anadolu'da Osmanlı Dönemi'nde tekke, zaviye, imaret, fütüvvet camii, ribat, hankah, dergâh, asitane gibi ifadeler çok zaman küçük nüanslarla birbirlerinin yerine kullanılmış ve 15. yüzyıl sonrasında yerleşimlerdeki küçük tekkeler ile geçit, derbent ve yol üzerinde bulunan misafirhaneler için de tabhaneli (zaviyeli) camiler inşa edilmiştir (Doğan 1977: 58-59; Acar 2011: 15-37).

Bu yapıları kanatlı camiler olarak da tanımlayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Cezar 1985: 48). Bu tip yapıların öncü örnekleri arasında Konya Sahip Ata Hankâhı (H628/M1279) (Karamağaralı 1982: 49-75; Önge 1984: 281-292), [Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)] (Şekil 1A), Tokat Ebu Şems (Ebu'l Şems) Hankâhı (H688/M1288) (Numan 1982: 179-182; Emir 1994: 25-33) (Şekil 1B), Tokat Şeyh Meknun Hankâhı (H683-690/M1284-1291) (Numan 1982: 151-154; Emir 1994: 34-41) (Şekil 1C), Tokat Halef Gazi Hankâhı (H690-691/M1291-1292) (Numan 1982: 276-279; Emir 1994: 42-50) (Şekil 2A), Tokat Sümbül Baba Zaviyesi (H690-691/M1291-1292) (Numan 1982: 259-261; Emir 1994: 51-64) (Şekil 2B), Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (H717-718/M1317-1318) (Numan 1982: 326; Emir 1994: 65-76) (Şekil 2C), Eskişehir Seyit Gazi Tekkesi (13. yüzyıl ortası) (Ekinci 2017: 174-184) (Şekil 3A), Niksar Çöreğibüyük (Şeyh Pir Havend) Hankâhı (13. yüzyıl sonu) (Gabriel 1934: 123-125; Numan 1982: 160-161) (Şekil 3B), Çorum Mecitözü Ahi Elvan Zaviyesi (H707/M1307) (Eyice 1969: 211-246) (Fotoğraf 1A)

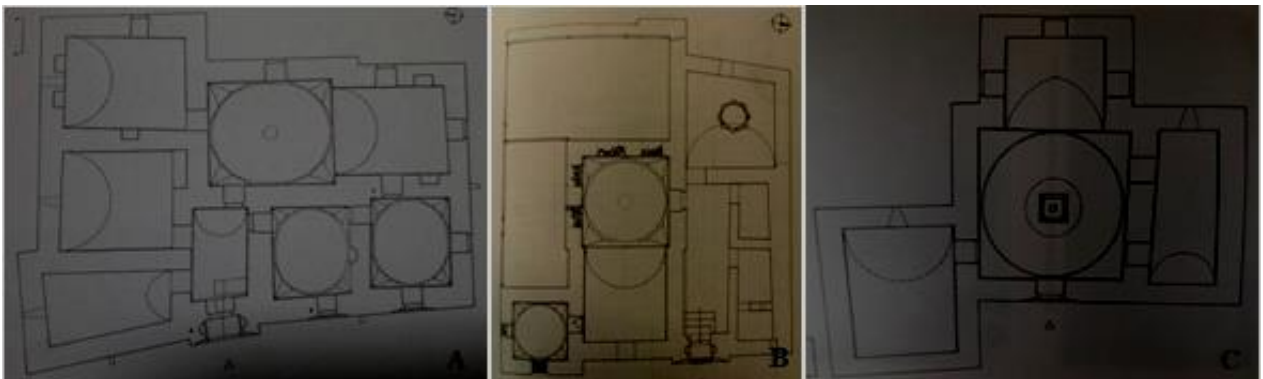
(Şekil 3C), İznik Orhan Gazi İmareti (H725/M1324) (Aslanapa 1964: 16-31; Ayverdi 1989b: 167-171) (Şekil 4A), Tokat Horozlu İmareti (H793/M1390) (Eyice 1962: 37; Acar 2011: 196-198) (Şekil 4B), Bilecik Orhan Gazi İmareti (14. yüzyıl ilk yarısı) (Ayverdi 1989b: 37-41) (Şekil 4C), Bursa Orhan Gazi Cami (H803/M1400) (Ayverdi 1989b: 61-90) (Fotoğraf 1B) (Şekil 5A), İznik Nilüfer Hatun İmareti (H791/M1388) (Ayverdi 1989b: 320-328) (Fotoğraf 1C) (Şekil 5B), Turhal Gümüştop Köyü Hacı Lülü Tekkesi (H777-790/M1375-1388), (Uzunçarşılı 1968: 191-245; Yurdakul 1969: 243-247) (Şekil 5C), Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi (14. yüzyıl ikinci yarısı) (Ayverdi 1989b: 208-216) (Şekil 6A), İznik Yakup Çelebi İmareti (H792/M1389) (Ülgen 1938: 66; Ayverdi 1989b: 328-332) (Şekil 6B), Bursa Yıldırım Zaviyesi (H792-793/M1390-1400) (Ayverdi 1989b: 231-263) (Şekil 6C), Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi (Ayverdi 1989b) (H767/M1365-1385) (Şekil 7A, 7B) ile Edirne Muradiye İmareti, Amasya Yörgüç Paşa İmareti, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa İmareti gösterilebilir (Dikmen ve Toruk 2019a) (Fotoğraf 2A, 2B, 2C).

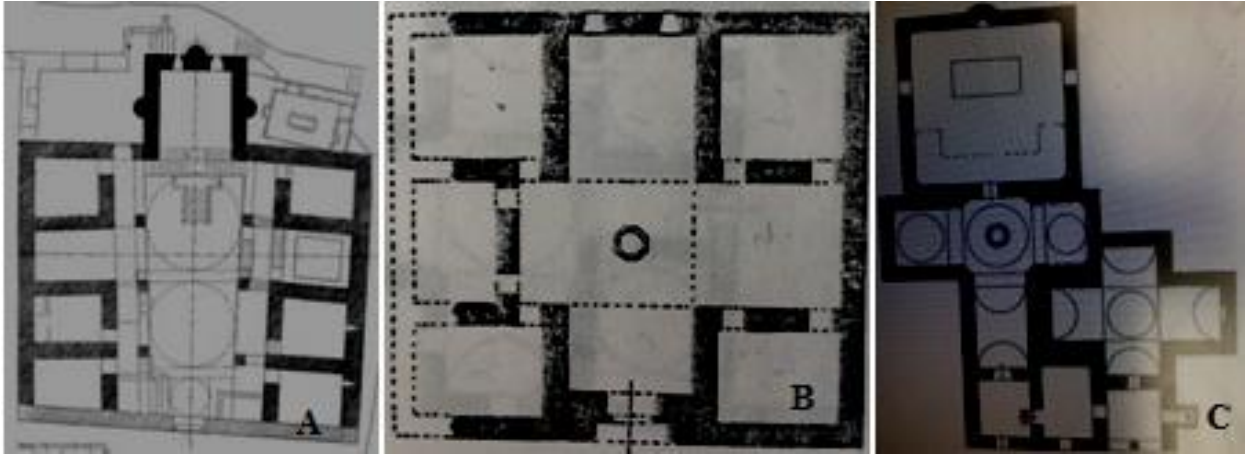
Fotoğraf 1.A.Çorum Mecitözü Ahi Elvan Zaviyesi (Toruk Arşivi 2012), B.Bursa Orhan Gazi Cami (Kuban 2007), C.İznik Nilüfer Hatun İmareti (Kuban 2007)

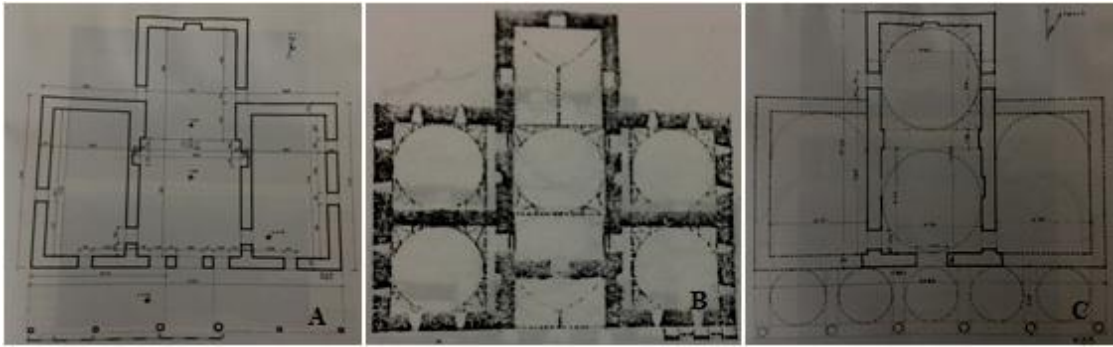
Şekil 1.A.Konya Sahip Ata Hankâhı Plan (VGMA), B.Tokat Ebu Şems Hankâhı Plan (Emir 1994), C.Tokat Şeyh Meknun Hankâhı (Emir 1994)

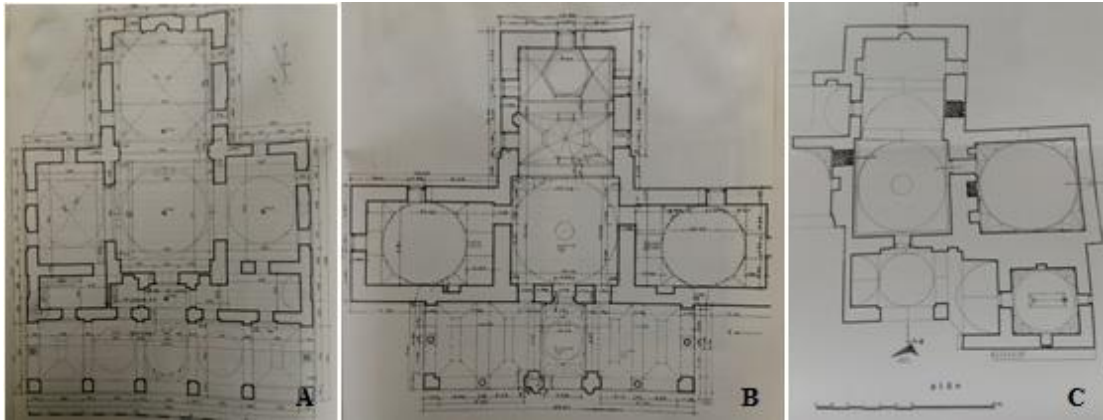
Şekil 2.A. Tokat Halef Gazi Hankâhı Plan (Emir 1994), B.Tokat Sümbül Baba Zaviyesi (Emir 1994), C.Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (Emir 1994)

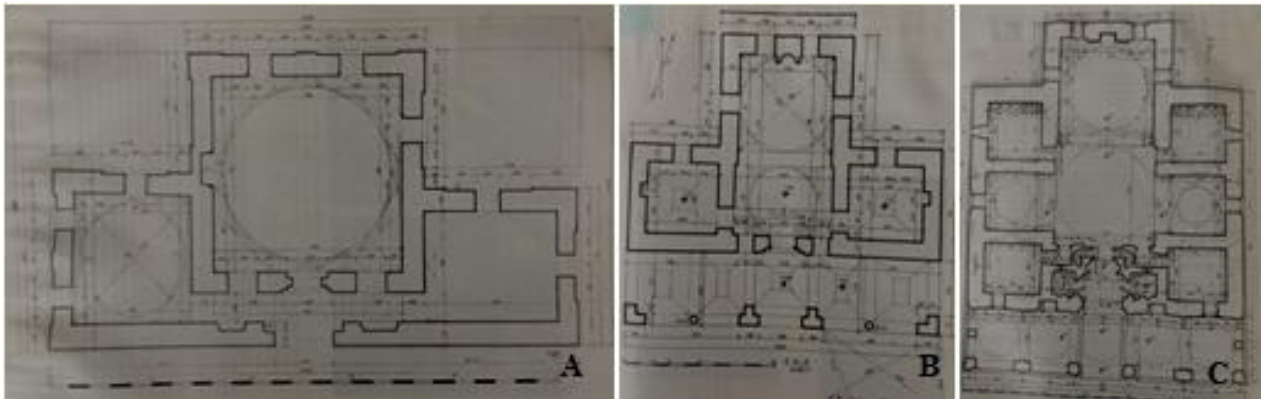
Şekil 3.A.Eskişehir Seyyidgazi/Seyyid Gazi Tekkesi (Wulzinger 1913),
B.Niksar Çöreğibüyük Hankâhı (Gabriel 1934), C.Çorum Mecitözü Ahi Elvan Zaviyesi (Eyice 1969)

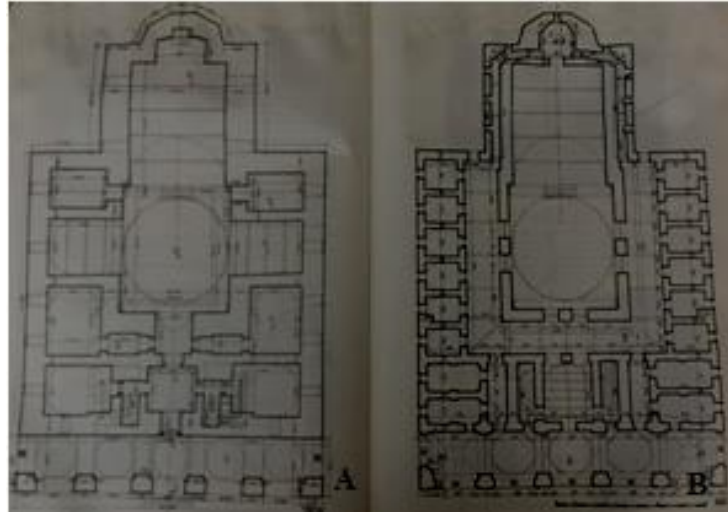
Şekil 4.A.İznik Orhan Gazi İmareti (Ayverdi 1989b), B.Tokat Horozlu İmareti (Eyice 1962),
C.Bilecik Orhan Gazi İmareti (Ayverdi 1989b)

Şekil 5.A.Bursa Orhan Gazi Cami (Ayverdi 1989b), B.İznik Nilüfer Hatun İmareti (Ayverdi 1989b),
C. Turhal Gümüştop Köyü Hacı Lülü Tekkesi (Yurdakul 1969)

Şekil 6.A. Yenişehir Postinpûş Baba Zaviyesi (Ayverdi 1989b), B.İznik Yakup Çelebi İmareti (Ayverdi 1989b),
C.Bursa Yıldırım İmareti (Ayverdi 1989b)

Şekil 7.A.Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi Zemin Kat Planı, B.I. Kat Planı (Ayverdi 1989b)

Fotoğraf 2.A.Edirne Muradiye İmaretî (Kuban 2007), B.Amasya Yörgüç Paşa İmaretî (Toruk 2002), C.Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa İmaretî (Toruk Arşivi 2012)

Eyice mescit, cami, zaviye, imaret ve tabhaneli cami arasındaki farklara ilişkin olarak “Bunlardan mescit günlük ibadete mahsustur. Zaviye bir şeyhe tahsis olunmuştur ve bir manastır gibidir. İmaret ise yanında büyüklerin türbesi de olan ve herkesin barınabileceği, yiyip içebileceği bir tesisdir. İmaret daha genel, zaviye daha dar manalı olmakla beraber, her ikisi de mahalle mescidinden bariz olarak ayırt edilmiş bulunmaktadır. Şu halde zaviye ve imaret sadece namazlara tahsis cami ve mescitlerden ayrıdır. Nispeten büyük bir tesis olan imaretlerde çeşitli hayır binaları bir cami etrafında toplanmış bulunmakta ve bu arada erken devirlerde zaviye de yer almaktadır. Böylece zaviyeler ve zaviyeli camiler terimi ortaya çıkmaktadır ki bu sonuncusu imaret terimi ile birleşmektedir. Ayrıca doğrudan doğruya zaviye olarak yapılan ve bir şeyhe tahsis edilenler de vardır. Eğer zaviyelerin çoğu günümüze kadar gelememişse bunun nedeni bu tip binaların ahşap yapılar olmasından ya da erken bir devirde mahiyet değiştirmiş olmalarında aranmalıdır.” ifadesini kullanmakta ve Osmanlı Dönemi’nde imaret olarak bilinen tabhaneli camilerin, günümüzde halen kullanımda olanlarının halk arasında cami olarak tanımlandığını ifade etmektedir (Eyice 1962: 24-25).

3. TABHANELİ CAMİLERİN PLAN ÖZELLİKLERİ

Araştırmacılar tarafından (Çetintaş 1958; Eyice 1962; Doğan 1977; Numan 1982; Emir 1994; Ayverdi 1965; Acar 2011) incelenen tabhaneli camilerin 14. yüzyıl başından 15. yüzyıl ortalarına kadar fazla değişmeyen karakteristik özellikler içerdiği söylenebilir. Tabhaneli camilerin plan şemaları ile planı oluşturan mekân ve yapı elemanları incelendiğinde; bu yapıların ana ibadet mekânı, orta sofa (avlu) ve tabhane odaları (yan hücreler) olarak tanımlanabilecek ana mekânlar ile son cemaat yeri (revaklı giriş), giriş kapısı (portal), minare ve şadırvan gibi yardımcı mekân ve yapı elemanlarından oluştuğu görülmektedir.

3.1. Ana İbadet Mekânı

Tabhaneli camilerde genellikle giriş ekseninde arka arkaya konumlanan iki kubbeli mekândan güney yönünde dışarıya taşarak biçimlenen ana ibadet mekânına, zemin kotunun daha yüksekte konumlanması nedeniyle avludan birkaç basamakla ulaşıldığı ve enli bir kemer ile avludan ayrıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3). Ana ibadet mekân zemininin, kuzeyinde yer alan kubbeli mekânın zemininden yüksekte olduğu örnekler bulunmakla birlikte, mihrabı da içeren kubbeli mekânın ana ibadet mekânından yüksekte

konumlandığı örnekler de bulunmaktadır. Ancak kotu ne olursa olsun ana ibadet mekânı, her koşulda diğer mekândan bir kemer ile ayrılmaktadır. Cezar, ana ibadet mekânının kuzeyinde yer alan mekândan daha yüksek tutulmasında ibadet mekânı işlevinin yeterli olmadığını “ ... Kanatlı yapıların inşa edildiği dönemin farklı plandaki camilerinden olan Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii’nde fenerli kubbe (orta kubbe) ve onun altında şadırvanın bulunduğunu hatırlatmak bile iddianın isabetsizliğini ortaya koyacaktır. Kanatlı camilerin bazılarında mihrap bölümü zemininin daha yüksek olması ise, namaz alanının sadece buraya aidatının işareti değil, aksine yeni tipteki Cuma camilerinde mihrap ve minber bölümünü, seviye farkı ile vurgulayarak belirtmek isteğinin bir sonucudur” ifadesi ile kot farkının bu bölümü vurgulamak için konduğuna dikkat çekmektedir (Cezar 1985: 48). Kemerle ayrılan bu mekânın ayrıca bir mihrabı bulunmaktadır. Genelde bu mekânı örten kubbe, kuzeyinde yer alan kubbeden (orta sofadan) çap olarak daha küçüktür. Enine atılan kemer, bu iki mekânın bir bütün olarak görülmek istenmediğinin işareti olmalıdır. Bu iki mekânın erken örneklerinde kubbelerin ölçülerinde farklı söz konusudur. İbadet mekânı olarak nitelendirilen mihraplı bölümün zengin bir süslemeye sahip olması nedeniyle bazı araştırmacılar bu mekânın tek kubbeli bir cami olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir (Eyice 1962: 6). Bu plan şeması adı ne olursa olsun (mescidü’l cami, cami-i kebir, çok ayaklı cami, tek kubbeli cami) geleneksel veya klasik olarak tanımlayabileceğimiz camiler dışında, hacimsel bütünlüğü bulunmayan tek cami tipi olarak görülmektedir. Bu bağlamda ana ibadet mekânı ile bu mekâna komşu kible mekânını dikkate alarak tabhaneli camilerin tek kubbeli cami plan şeması içerisinde değerlendirilebileceği de düşünülmelidir (Eyice 1962: 56). Tabhaneli camilerde ana ibadet mekânlarının tonoz (Tokat Horozlu İmaret, Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi), kubbe ve tonoz (İznik Nilüfer Hatun, Amasya Yörgüç Paşa, Bursa Yeşil, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa imaretleri ile Edirne Beylerbeyi, Edirne Gazi Mihal ve Ankara Karacabey camileri) veya sadece kubbe ile (Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi, Bilecik Orhan Gazi, İznik Yakup Çelebi, Bursa Yıldırım, Amasya Bayezid Paşa, Edirne Muradiye imaretleri ve Bursa Orhan Gazi, Vezirköprü Tacettin Paşa Edirne Mezit Bey ve Filibe Şahabeddin Paşa camileri) kapatıldığı örnekler de görülmektedir. Ana ibadet mekânının en önemli ögesi mihraptır. Tabhaneli camilerin mermer malzemenin levhalar halinde kaplanmasıyla oluşturulmuş dikdörtgen mihrapları gibi (Amasya Yörgüç Paşa, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa, Bursa Yeşil ve Bursa Yıldırım imaretleri ile Milas Firüz Bey Zaviyesi) (Fotoğraf 4) mukarnas ve silmeleri de mermer bloklara oyulmuştur (Bakırer 1976: 28-116; Top 1997; 2002: 87-105). Bu yapıların mihraplarının mukarnaslı kavsaralarında, mukarnas sıralarının genellikle 6, 8 veya 10 sıradan oluştuğu bilinmektedir (Amasya Mehmet Paşa, Yörgüç Paşa, Abdullah Paşa ve Tire Rum Mehmet Paşa imaretleri). Tabhaneli camilerde mihrabı üç yönden kuşatan düz oluk, kaval silme ve düz yüzeyli bordürlerden oluşturulmuş silmelerin çok sık uygulandığı (Ankara Karacabey ve Tire Rum Mehmet Paşa camileri ile Bursa Yıldırım, Bursa Yeşil, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa imaretleri) görülmektedir.

Fotoğraf 3. Tabhaneli Camilerde Ana İbadet Mekânı **A.**Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa İmaret (Toruk Arşivi 2012), **B.**Bursa Yıldırım Bayezid İmaret (Kuban 2007), **C.**Edirne Muradiye İmaret (Kuban 2007), **D.** Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Dikmen ve Toruk Arşivi 2019)

Fotoğraf 4. Tabhaneli Camilerde Mihrap **A.**Edirne Muradiye İmaret (Kuban 2007), **B.** Tire Yeşil İmaret (Kuban 2007), **C.**Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Dikmen ve Toruk Arşivi 2019)

3.2. Orta Sofa (Avlu)

Eyice'nin avlu olarak kullanıldığını düşündüğü (Eyice 1962: 7) bu bölüm iç avlu, kapalı avlu veya orta avlu olarak da adlandırılmaktadır. Kuzey yönündeki girişten ulaşılan orta sofa camideki diğer mekânlara geçiş sağlamaktadır. Üzeri kubbe örtülü olan bu mekânın ortasında genellikle bir fiskiyeli havuz, havuzun (şadırvan) üzerinde (kubbenin ortasında) da aydınlatma feneri bulunmaktadır. Havuz ve aydınlatma fenerinin bulunması, orta sofanın ibadet için uygun olmadığını göstermektedir. Orta sofanın zemin kotu diğer mekânların kotundan düşüktür. Bu özellikleri ile genellikle diğer mekânlardan daha büyük olan, geniş ve yüksek bir kubbe ile kapatılan orta sofanın diğer mekânlardan farklı olduğu görülmektedir. Mihrap bölümü ana ibadet mekânı dışındaki bu mekânın, namaz için ayrılmış olamayacağı da düşünülmektedir (Eyice 1962: 7). Ancak Bursa Yeşil İmaret'teki hünkâr mahfilinin havuzlu alanın daha gerisinde olması, bu görüşü çürütür niteliktedir. Orta sofanın üzerinin bazı örneklerde kubbe yerine tonoz kullanılarak kapatıldığı görülmektedir (Fotoğraf 5). Döşemesi genelde taş olup, ortasında kimi zaman bir şadırvanı olan bu mekânın bir hazırlık mekânı ve şadırvandan da anlaşılacağı üzere kapalı bir avlu olduğu sanılmaktadır. Bu mekândan tabhane odalarına (yan hücreler) geçiş kimi zaman birer kapı, kimi zaman da kemerle sağlanmaktadır (Fotoğraf 6). Tabhaneli camilerin orta sofaları genelde kubbe ve beşik tonoz (Tokat Horozlu İmaret), örtülü olup kubbeye geçiş genellikle üçgen kuşak (Gümölcine Gazi Evrenos Bey, Edirne Muradiye ve Tire Yeşil imaretleri, Edirne Gazi Mihal, Edirne Mezit Bey, Edirne Beylerbeyi ve Ankara Karacabey Cami) (Fotoğraf 7A) ve pandantif (Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa ve Amasya Yörgüç Paşa imaretleri ile Vezirköprü Tacettin Paşa Cami) (Fotoğraf 7B) ile sağlanmakta ise de az sayıda örnekte tromp da kullanılmıştır (Fotoğraf 7C).

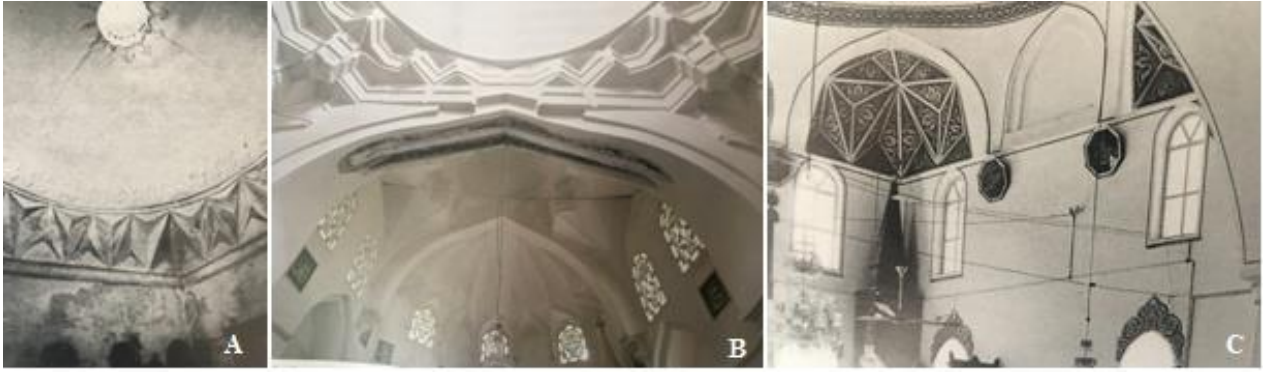

Fotoğraf 5. Orta Sofa **A.**Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Toruk 2002), **B.**Bursa Yeşil İmaret (Kuban 2007), **C.**Bursa Orhan Gazi Cami (Emir 1994)

Fotoğraf 6. Tabhane Odaları Giriş Kapıları **A.**Bursa Yıldırım Bayezid İmaret (Kuban 2007), **B.** Bursa Orhan Gazi (Emir 1994), **C.** Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Dikmen ve Toruk Arşivi 2019)

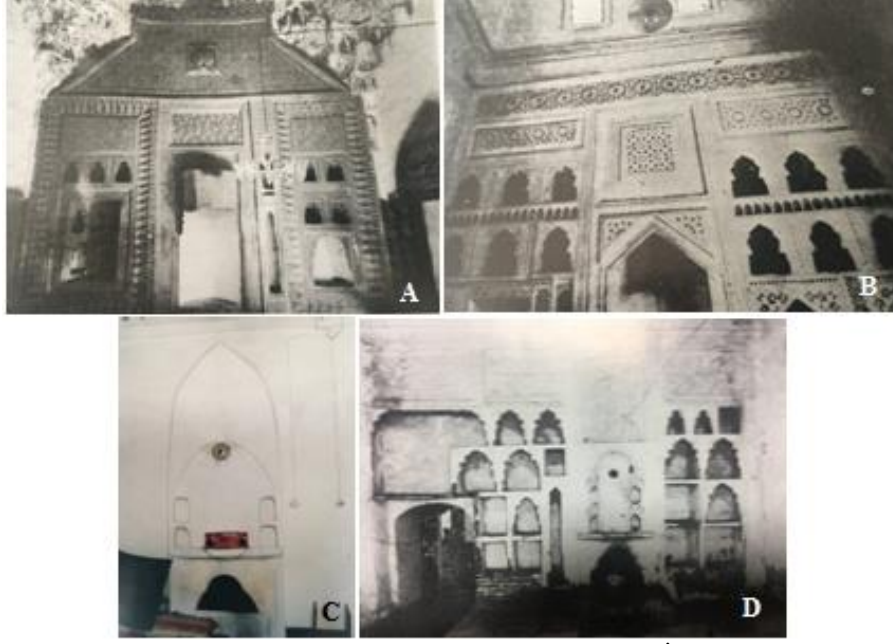
Fotoğraf 7. Kubbe Geçiş Elemanı **A.**Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi Orta Sofa (Ayverdi 1989b), **B.** Edirne Beylerbeyi Cami Orta Sofa (Kuban 2007), **C.**Bursa Orhan Cami Ana İbadet Mekânı (Emir 1994)

3.3. Tabhane Odaları (Yan Hücreler)

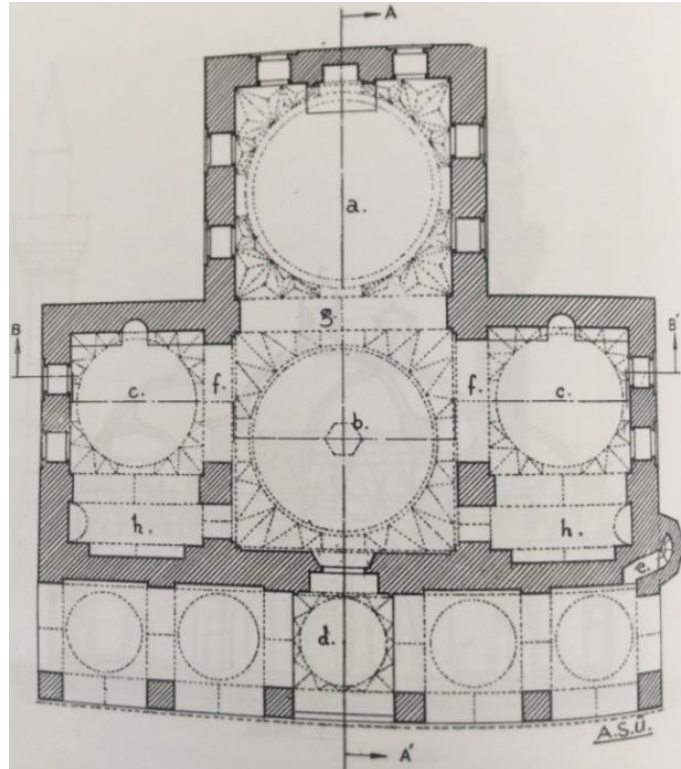
Tabhane odalarının (yan hücreler) yatakhane-misafirhane olarak kullanımını aktaran pek çok gezgin ve araştırmacı bulunmaktaysa da, bu mekânların işlevlerinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Tabhane odalarının zemin kotu avludan yüksektir. Erken örneklerde sadece avludan ulaşılan tabhane odalarının ana ibadet mekânı ile doğrudan bağlantısı bulunmamaktadır. Bu hücrelerden ana ibadet mekânına mutlaka orta sofaya açılan bir kapı (Milas Firüz Bey Zaviyesi, Bilecik Orhan Gazi, Amasya Yörgüç Paşa, Bayezid Paşa, İznik Nilüfer Hatun, İznik Yakup Çelebi, Çorum Osmançık Koca Mehmet Paşa ve Tire Yeşil imaretleri ile Edirne Beylerbeyi, Ankara Karacabey, Edirne Gazi Mihal camileri) veya kemer açıklığı (Bursa Yeşil, Edirne Muradiye, Bursa Yıldırım, Üsküp-Alaca İshak Çelebi imaretleri, Edirne Mezit Bey ve Filibe Şahabeddin Paşa camileri) (Ayverdi 1989a: 557-563) ile orta sofa kullanılarak geçilmektedir. Tabhane odalarında sürekli ikamet sağlamak üzere dolaplar, nişler ve daima birer ocak bulunmaktadır (Fotoğraf 8). Ayverdi, Bursa Yıldırım ve Yeşil Cami'deki yan odaların ocaklarından hareketle, bunların ocak değil, nefeslik denilen havalandırma boşlukları olduğunu, ocakların bacalarının kurşunluk üzerinde çıkışlarının bulunmadığını ileri sürerek aktarmaktadır (Ayverdi 1989b: 434).

Cezar ise kanatlı olarak tanımladığı tabhaneli camilerde, tabhane odaları ve ocaklara yönelik "... Ocaklar girişin hemen sağ ve solundaki odalarda olsaydı, odaların kapıları caminin içine değil de sokağa açılsaydı, bunların zaviye dervişlerine konut şeklinde ayrılmış olabileceğinden bir dereceye kadar şüphelenebilirdi. Oysa ocaklı odalar caminin en fazla saygı noktasını oluşturan mihrabın sağ ve solundadır. Mihraba bu kadar yakın bir yer, ev odası gibi devamlı oturmaya asla tahsis edilemez. Yapının inşası sırasında da böyle bir amaç gözetilemez. Öyleyse bu ocaklar mukabele (Kur'an okumak), devir hatimi okumak üzere odalarda saatlerce kalacakların üşümeden bu görevi yerine getirebilmeleri için yapılmış olmalıdır..." ifadesini kullanmakta (Cezar 1985: 48) ve bu yapılarda girişin sağ ve solunda yer alan tabhane odalarının dervişlerin ikamet etmeleri ve kullanımları için yapılmış yerler olamayacağını, ancak hatim, devir, mukabele okumak, cemaatin kalabalık olduğu zamanlarda namaza tahsis edilmek ve hatta kadın cemaatin de Cuma ve Bayram namazları dışında ibadete rahatça katılabilmeleri için yapıldığını da ileri sürmektedir. Cezar bu tip yapılar için bazı araştırmacıların tanımladıkları zaviyeli cami görüşlerine katılmamakta, bu odalardan hareketle yapının zaviye veya tabhaneli cami denilemeyeceğini belirtmektedir (Cezar 1985: 48-49). Bazı araştırmacıların tabhane odalarına yönelik "... uzun süre yolculuk etmiş yollarda sefalet çekmiş fakir kimselerin şehirlere ve kasabalara geldikleri vakit bu müesseselerde kalırlar, yerler içerler ve üç gün yattıktan sonra buradan ayrılırlardı. " ifadeleri ile bu mekânları parasız otel veya misafirhane olarak tanımlamaları (Ergin 1939: 23) dikkate alındığında; tabhane odalarının şimdilik bu işlevle kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Ayverdi'nin Bursa Şer'iyye sicillerinden özetleyerek aktardığı H1029/M1619 tarihli belgede: "... Sultan Orhan imaretine mücavir (yakın) ve mülâsik (bitişik) olan camii tulanı (boyuna) iki kubbe olup, devir okuyanlar için mahfil şimal (kuzey) tarafında kapı üzerinde olmayla... Müslümanların yüzü kibleye karşı olduğundan, arkalarında Kur'an okunması Kur'an-ı Kerim'in şanına hürmetsizlik gibi olacağı görüşünden hareket eden birçok kişi şer'i mahkemesine giderek minbere yakın bir mahfil inşası istemişlerdir. Bunun üzerine minber kurbunda devir okuyanlara ve müezzinlere yetecek ölçüde 6 zira (1 zira=65 cm.) boyu ve 4 zira eninde bir mahfil yapılmıştır" (Ayverdi 1989b: 66) ifadesinden hem çok işlevli plan şemasındaki camilerdeki odaların kullanımına, hem de Kur'an okurken kibleye sırt dönmenin günah olduğunu düşünen Müslümanların cami çatısı altındaki bir odayı konut olarak kullanamayacağını yanıtı bulunmaktadır. Bu ifade tabhane odalarının okuma amaçlı inşa edilmemiş olabileceğini düşündürmektedir. Tabhane odaları genellikle ikili (Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi ile Amasya Yörgüç Paşa, Bayezid Paşa imaretleri) veya tekli (Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi, Bilecik Orhan Gazi,

İzmit Nilüfer Hatun, İzmit Yakup Çelebi, Bursa Yeşil imaretleri ile Bursa Yıldırım, Milas Firüz Bey, Filibe Şahabeddin Paşa, Edirne Muradiye, Mezit Bey, Gazi Mihal, Beylerbeyi ve Ankara Karacabey camileri) üzeri üçgen kuşaklı (Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi, Tokat Horozlu, Gümölcüne Gazi Evrenos Bey ve Amasya Yörgüç Paşa imaretleri ile Bursa Orhan Gazi, Bayezid Paşa, İnegöl İshak Paşa, Ankara Karacabey ve Edirne Mezit Bey camileri), pandandif (Bursa Yıldırım Zaviyesi, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa ve Tire Yeşil imaretleri ile Bursa Orhan Gazi, Vezirköprü Tacettin Paşa, Edirne Gazi Mihal, Filibe Şahabeddin Paşa camileri) veya sivri tromplarla geçilen (İzmit Nilüfer Hatun İmaret ve Edirne Mezit Bey Cami) kubbelerle kapatılmıştır (Fotoğraf 8). İnegöl İshak Paşa Cami’de ise (H881/M1476) 5 kubbeli son cemaat yeri hariç tüm mekânlar (tabhane odaları, orta sofa (avlu) ve ana ibadet mekânı) üçgen kuşak kubbe geçiş elemanına sahiptir (Ülgen 1958: 101, 191) (Şekil 8).

Fotoğraf 8. Tabhane Odalarında Ocak ve Nişler A.Bursa Yeşil İmaret (Ayverdi 1989a), B.Bursa Yıldırım Bayezid İmaret (Ayverdi 1989b), C.Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Toruk 2002), D.Amasya Bayezid Paşa İmaret (Ayverdi 1989a)

Şekil 8. İnegöl İshak Paşa Cami (Ülgen 1958)

3.4. Son Cemaat Yeri (Revaklı Giriş)

Tabhaneli camilerin hemen hepsinde giriş cephesinde son cemaat yeri (revaklı giriş) dikkati çekmektedir (Ersen 1986: 40-43). Orta birimi genellikle daha yüksek ve daha vurgulu inşa edilen son cemaat yerinin üzeri genellikle kubbe ve tonoz örtülüdür. Camilerde son cemaat yeri ile revaklı bölümün biçimsel bütünlük içinde olmalarına karşın, bu bütünlüğün ters T, çok işlevli veya tabhaneli camilerin gelişimi ve işlevselliğinde fazla etkin olmadığı söylenebilir (Fotoğraf 9). Tabhaneli camilerin revaklı girişlerinde; girişlerin genelde yan kanatları da revak sıralamasına sahip olmakla birlikte, az da olsa belli bir yüksekliğe kadar su basmanlı örneklerle de karşılaşılmaktadır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 9. Tabhaneli Camiler Son Cemaat Yeri (Revaklı Giriş) **A.**İznik Nilüfer Hatun İmaretî (Kuban 2007), **B.**Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi (Kuban 2007), **C.**Bursa Orhan Gazi Cami (Kuban 2007)

Fotoğraf 10. Tabhaneli Camiler Son Cemaat Yeri (Revaklı Giriş) Subasman Kullanımı, Bursa Orhan Gazi Cami Giriş Revağı Doğu Cephesi (Emir 1994)

Tabhaneli camilerin bazılarında revaklı giriş söz konusu değilken (Yenişehir Postinpüş Baba ve Tokat Hamza Bey zaviyeleri, Amasya Yörgüç Paşa, Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa, Tokat Horozlu, Bursa Yeşil imaretleri ve Edirne Mezid Bey Cami), (Fotoğraf 11), bazılarında genellikle 5 bölümlü revaklı bir girişin kullanıldığı görülmektedir. Bu tür örneklerde revakların üzeri genellikle beşli bölüm ayna tonoz olmak üzere farklı tonozlarla (Milas Firüz Bey Zaviyesi, İznik Nilüfer Hatun, İznik Yakup Çelebi, Edirne Muradiye imaretleri ve Edirne Gazi Mihal, Bursa Ebu İshak, Üsküp Alaca İshak Bey, Filibe Şahabeddin Paşa camileri) veya her bölüm ayrı kubbe ile (5 kubbe) (Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi, Bursa Muradiye, Yıldırım ve Bilecik Orhan Gazi imaretleri ile Bursa Orhan Gazi, Ankara Karacabey, Ali Paşa, Gümülcine Gazi Evrenos Bey, Tire Yeşil, Edirne Beylerbeyi, İnegöl İshak Paşa ve Vezirköprü Tacettin Paşa camileri) örtülüdür.

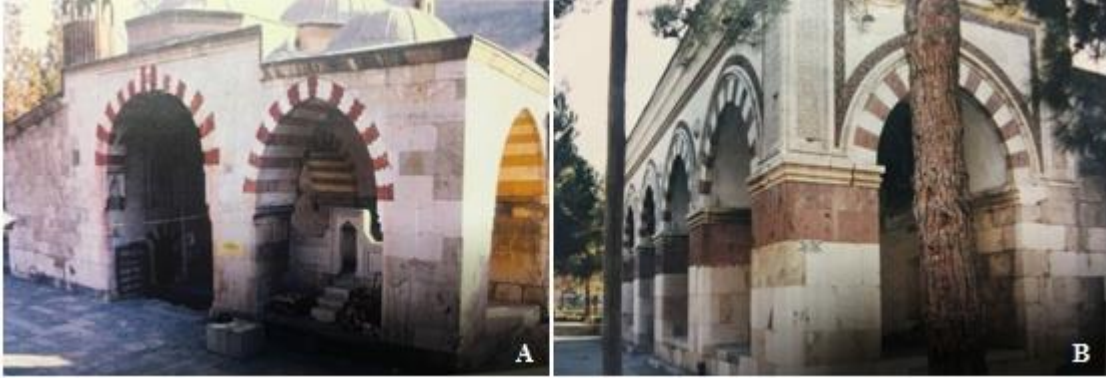
Fotoğraf 11. Tabhaneli Camiler Giriş Cephesi **A.**Bursa Yeşil İmaret (Ayverdi 1989a),
B. Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Dikmen ve Toruk Arşivi 2019)

Tabhaneli camilerde öncelikle revaklı giriş cephesinde olmak üzere revak kemerlerinde ve yüzeylerinde devşirme malzeme kullanımına sıkça rastlanmaktadır (Fotoğraf 12). Bu yapıların Amasya Yörgüç Paşa Cami’de başta batı cephesi alt kısımları olmak üzere, devşirme malzemeler kullanılarak inşa edilmiş olmaları, yapıldıkları dönemde taş ve mermer ocaklarının olmaması veya mevcut ocakların işlenememesi ile ilişkili olabileceği gibi, harabelerden devşirilerek getirilmesinin zaman ve ekonomik açıdan tercih edilmesiyle açıklanabilir (Öney 1971: 17-38; Özbek 1999: 38-43, 60-63). Bu nedenle az kullanılmış olmakla birlikte, başta Amasya’daki tabhaneli camilerin cephelerinde devşirme malzeme kullanımına rastlanmaktadır. Yörgüç Paşa Cami’de görülen devşirme malzeme kadar belli yerlerde yoğunlaşmamakla birlikte, Amasya Bayezid Paşa Cami (H807/M1414) cephelerinde mermerden devşirme malzemenin duvar örgü malzemesi olarak kullanıldığı bilinmektedir (Ayverdi 1989a: 4-25; Erat 1987: 107-130; Toruk 2002: 130). Amasya’daki örnekler dışında Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa ve Edirne Muradiye imaretleri ile Bursa Orhan Gazi, Milas Firuz Bey, Ankara Karacabey, Üsküp Alaca İshak Bey ve Edirne Mezid Bey camilerinde de devşirme malzemenin kullanıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 12. Tabhaneli Camilerde Devşirme Malzeme Kullanımı **A.** Bursa Orhan Gazi Cami (Emir 1994),
B. Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Toruk 2002)

15. yüzyılda tabhaneli camilerin giriş kapılarının ve çoğu pencerelerin kemerlerinde yoğun bir şekilde iki renkli taş alması kullanılmıştır (Toruk 2002: 131-133; İnal 1982: 86; Hüsameddin 1911: 148; Meinecke 1992: 95; Rabyz&Tanındı 1993: 21; Bayburtluoğlu 1976: 90-91, 105-106, 119-125, 141-145, 147, 197; Sönmez 1995: 203-205, 220-222, 214-215; Eser 2000: 87-89, 126-128, 165-166; Çakmak 1999: 118-122) İki renkli (kırmızı-beyaz, siyah-beyaz) taş alması duvar Milas Firuz Bey ve Amasya Mehmet Paşa (H892/M1486) (Yüksel 1983: 40-44; Urak 1994: 316-332) zaviyelerinde (H834/M1430-1431) (Ayverdi 1989a: 535), Bursa Orhan Gazi ve Çorum Osmancık Koca Mehmet Paşa, Amasya Bayezid Paşa imaretlerinde ve Amasya Yörgüç Paşa Cami’nin kemerlerinde uygulanmıştır (Batur 1970: 135-216; Kutlu 2017: 132-148) (Fotoğraf 13). Ayrıca Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi ile Bursa Orhan Gazi Cami’nde olduğu gibi, 3 sıra tuğla 2 sıra taş (Fotoğraf 14) veya Tire Yeşil İmaret’te olduğu gibi 1 sıra tuğla, 2 sıra taş gibi farklı boyutlarda ve sıralamalardan oluşan taş ve tuğla alması kullanımını bu dönemin genel bir yaklaşımıdır.

Fotoğraf 13. Tabhaneli Camilerde Almasık Duvar Örgü Tekniği **A.** Amasya Yörgüç Paşa Cami (Toruk 2002), **B.** Amasya Bayezid Paşa İmaretı (Toruk 2002)

Fotoğraf 14. Tabhaneli Camilerde Almasık Duvar Örgü Tekniği **A.** Bursa Hüdavendiğar İmaretı (Kuban 2007), **B.** Bursa Orhan Gazi Cami (Emir 1994), **C.** Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi (Emir 1994)

3.5. Portal (Giriş Kapısı)

Tabhaneli camilerin pek çoğunda -istisnai birkaç örnek hariç- portal (giriş kapısı-taç kapı) anıtsal değildir. Bu yapılarda kuzey duvarı ortasından duvar yüzeyi içe çekilerek açılan ve önlerinde son cemaat yeri veya giriş revağı bulunan İznik Nilüfer Hatun, Bursa Yeşil (Fotoğraf 15), Amasya Bayezid Paşa (Fotoğraf 16A), Edirne Muradiye (Fotoğraf 16B), Bursa Orhan Gazi, Bursa Timurtaş Paşa, Milas Firuz Bey, Amasya Yörgüç Paşa (Fotoğraf 16C), Abdullah Paşa, Filibe Şahabeddin Paşa ve Ankara Karacabey camileri (Fotoğraf 16D) portaller yaygın kullanılmıştır. Bu tip tabhaneli camilerin giriş kapıları duvar yüzeyinden çıkıntı yapmamakla birlikte, portallerde bordür, kavsara ve yan niş gibi öğeler yer almaktadır.

Fotoğraf 15. Bursa Yeşil İmaret Portalı (Kuban 2007)

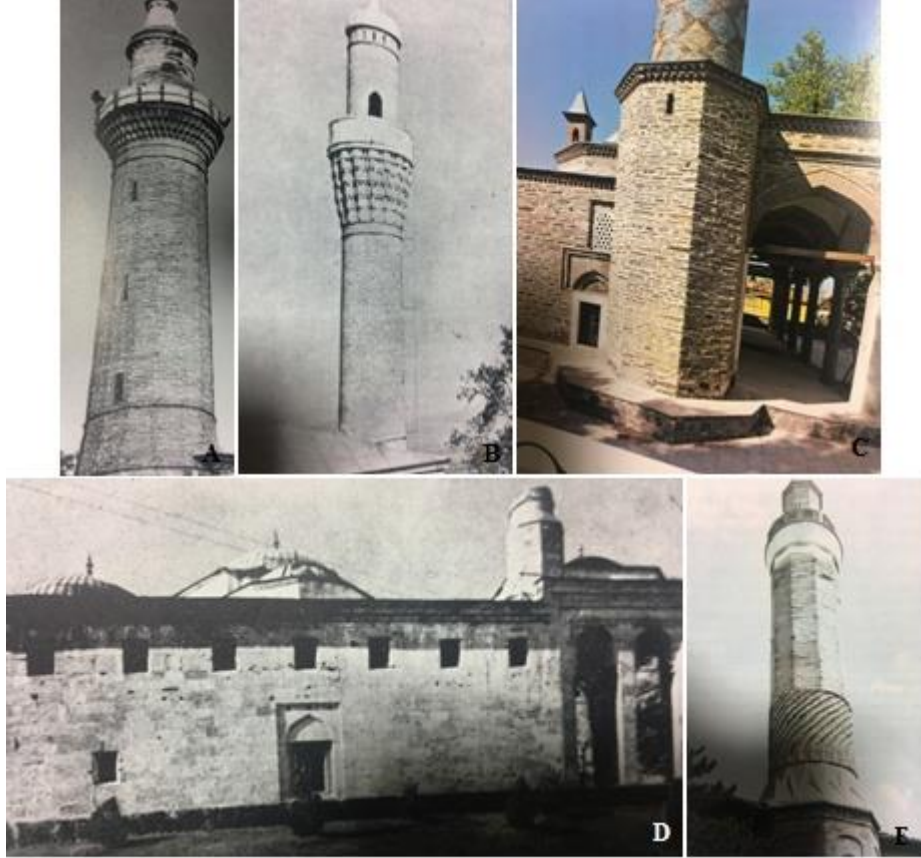
Fotoğraf 16. Tabhaneli Camilerde Portal **A.**Amasya Bayezid Paşa İmaretî (Toruk 2002), **B.**Edirne Muradiye İmaretî (Ayverdi 1989b), **C.**Amasya Yörgüç Paşa İmaretî (Toruk 2002), **D.** Ankara Karacabey Cami Portali (Aslanoğlu 1988)

İznik Nilüfer Hatun ve Bursa Yeşil İmaretî'nde kapının alınlığı Amasya Yörgüç Paşa Cami'nin kapı alınlığı gibi sivri bir kemerle çerçevelenmiştir. Genellikle tabhaneli camilerin giriş kapısı alınlıklarında inşa kitabeleri yer almaktadır (Tüfekcioğlu 1997: 220, 445, 498-506; Toruk 2002: 146-148). (Bkz. Fotoğraf 16). Milas Firuz Bey Cami'nin giriş kapısı ise biraz farklı özellikler göstermektedir Kapı üç yönden üç sıra mukarnas dizisinden oluşan bir bordürle kuşatılmıştır, ancak üzerinde yer alan kitabenin çerçevesinde Amasya'da kimi tabhaneli camilerin kapılarında olduğu gibi (Yörgüç Paşa ve Mehmet Paşa camileri) bitkisel motifler görülmektedir. Bursa Yıldırım Cami'nin giriş kapısı da bordür ve mukarnas kavsarasının yokluğu bakımından yukarıda örneklenen bazı tabhaneli camilerin giriş kapılarıyla benzerlik göstermektedir. Bundan başka tabhaneli camilerin giriş kapılarında zıvanalı geçme olarak bilinen kapı kemerleri yaygın biçimde (Bursa Yıldırım Zaviyesi, , Çorum Osmançık Koca Mehmet Paşa, Bursa Yeşil, Edirne Muradiye, Amasya Yörgüç Paşa imaretleri Mehmet Paşa ve Bursa Orhan Gazi, Milas Firuz Bey camileri) kullanılmıştır.

3.6. Minare

Araştırmalar tabhaneli camilerde minarelerin özgün olmadığını göstermektedir. Eyice bu durumu tabhaneli camilerin aslında mahalle camileri olmadıkları görüşüyle ifade etmektedir (Eyice 1962: 10). Bu durum 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl ilk çeyreğinde yapılan tabhaneli camilerin asıl işlevlerinin imaret veya zaviye olduğunu göstermektedir. Bu nedenle olmalı ki tabhaneli camiler erken örnekleri de dahil minaresiz inşa edilmiştir (Uysal 1990: 506-533; 1997: 47-64). Bu çalışmada da sözü edilen erken örneklerle daha sonra minare ilave edildiği (H707/M1307 tarihli Çorum Mecitözü Ahi Elvan Zaviyesi'nin tabhaneli cami kuzeydoğu köşesine ne zaman eklendiği bilinmeyen minarede olduğu gibi) göz ardı edilmemelidir. Osmanlı Dönemi'nde tabhaneli cami olarak H726/M1325 inşa ettirilen ilk yapı olan ve kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan İznik Orhan Gazi İmaretî'nin (Aslanapa 1964: 16-31) minaresiz inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bundan başka 14. yüzyılın ilk yarısına ait Bilecik Orhan Gazi (Ayverdi 1989b: 37-41), İznik Nilüfer Hatun (Ayverdi 1989b: 320-328) ve İznik Yakup Çelebi imaretleri (H790/M1389) (Ülgen 1938: 66; Ayverdi 1989b: 328-332) ile Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi (Ayverdi 1989b: 208-216) minaresiz tabhaneli camilerdir. Buna karşılık Bursa Orhan Gazi Cami (H741/M1339-1340) (Ayverdi 1989b: 61-89) (Fotoğraf 17A), Hüdavendigâr Zaviyesi (Ayverdi 1989b: 231-263) (Fotoğraf 17B) (Bkz. Şekil 16), Tire Yeşil (Fotoğraf 17C), Bursa Yıldırım (Fotoğraf 17D) ve Ankara Karacabey camileri minareleri ile dikkat çekmektedir (Fotoğraf 17E). Tabhaneli camilerin çoğunda minare, giriş revağının (son cemaat yeri) doğu ve batı köşesi üzerinde yükselmektedir. Bazı örneklerde duvara bitişik inşa edilen minarelere de rastlanmaktadır. Bursa Orhan Gazi Cami'nin kuzeydoğu köşesinde beden duvarları üzerinde yer alan minarenin özgün olması zayıf bir ihtimaldir. Bu minare ile ilgili olarak 17. yüzyılda (Ayverdi 1989b: 76) ve 18. yüzyıl sonunda inşa edildiğine ilişkin (Çetintaş 1946: 19; Gabriel 1942: 37) çelişkili ifadeler içeren yayımlar bulunmaktadır. Minarenin cami duvarı ile ilişkisi ve merdiven sistemi, cami ile birlikte planlanmadığını düşündürmektedir. Benzer durum Bursa Hüdavendigâr Cami'deki minare için de söz konusudur. Burada alışılmış yerleşim sahası dışında konumlanan, üst kat revağının kuzeydoğusundaki ayağın üzerine oturtulan, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minareye, üst kat revağının sonradan ilave edilen bir bölümünden ulaşılmaktadır. Bursa Hüdavendigâr Cami'deki tabhaneli camilerde hem statik hem de konum bakımından hiç karşılaşılmamış biçimde, revak ayağının üzerine bindirilmiş olan minare

düşündürücüdür (Uysal 1990: 506-533; 1997: 47-64). Minareye ulaşım sağlayan merdivenin de eğreti hali, minarenin özgün olmadığı yönünde kuşku oluşturmaktadır.

Fotoğraf 17. Tabhaneli Camilerde Minare **A.**Bursa Orhan Gazi Cami (Emir 1994), **B.**Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi (Ayverdi 1989a), **C.**İzmir/Tire Yeşil Cami (Kuban 2007), **D.**Bursa Yıldırım Cami (Ayverdi 1989a), **E.**Ankara Karacabey Cami (Arslanoğlu 1988)

Tabhaneli camilerde özgün olduğu düşünülen ilk minare Bursa Yıldırım Cami'ye aittir. Çetintaş minarenin özgün olduğu görüşündedir (Çetintaş 1952: 6). Ayverdi de “ ... müellifin fikirlerini tetkiki sırasında söylediğimiz gibi biz bu minarenin aslında olduğunu ve sonradan ekleme olsa kimsenin kalkıp buraya minare yapmayı aklına getiremeyeceğine ve buna cesaret edemeyeceğine kaniyiz.” ifadesi ile Çetintaş'ın bu yaklaşımını desteklemektedir (Ayverdi 1989b: 252). Gabriel ise Bursa Yıldırım, Orhan Gazi, Yeşil ve Hüdavendigâr tabhaneli camilerinin minarelerinin özgün olabileceği üzerinde yoğunlaşmakta ve “ ... bu yapıların giriş açıklığının iki yanında tıpkı bazı Selçuklu medreseleri ve Konya Sahipata Cami'nde olduğu gibi birer minare yer almaktadır.” ifadesi ile farklı bir bakış açısı oluşturmaktadır (Gabriel 1942: 37-46). Bursa Yıldırım Cami'nin üst kat düzeninden anlaşılacağı üzere, ilk örneklerin aksine, yapının özgün halinde minareli olarak planlandığı görülmektedir (Ayverdi 1989b: 419-40). Yapıda kuzey cephesinin iki köşesi üzerinde yükselen minarelere, girişin iki yanındaki dairesel merdivenlerle çıkılan ve üst katta bulunan birer dehliz vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Özgün olduğu düşünülen minarelerden biri son yıllarda onarım görmüştür. Bu yapının batı cephesi yakınında yer alan minare ise 1972 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır (Baykal 1982). Böyle konumlanan bir başka minare Amasya'da Yörgüç Paşa adına inşa edilmiş olan tabhaneli camide görülmektedir. Özgün halinde minaresiz olduğunu düşündüğümüz caminin, günümüzde giriş revağının doğu kanadında çatı üzerinde kulemsi biçimde yükselen minare 19. yüzyılda sonunda ahşaptan geçici olarak yapılmış ve günümüze ulaşabilmiştir (Fotoğraf 18A) (Dikmen ve Toruk 2019b). Yörgüç Paşa Cami'de giriş kapısının doğusundan itibaren duvar içine açılan ve batı tabhane odasının batı duvarında son bulan merdivenle minareye ulaşılmaktadır. Buna benzer bir örnek Bursa Yıldırım Bayezid Cami'nin doğu minaresidir. Bursa Yıldırım Bayezid Cami gibi 14. yüzyıl sonlarında yapılan Edirne Yıldırım Zaviyesi (H803/M1399-1400) (Ayverdi 1989b: 484-494; Akçıl 2013: 531-532) (Fotoğraf 18B) ve Milas Firuz Bey Zaviyesi (Ayverdi 1989b: 514-523) (Fotoğraf 18C) gibi özgün halinde minareli olarak inşa edilmiştir. Milas Firuz Bey Zaviyesi'nde minare alışılmışın dışında farklı bir yere; güneye doğru taşan ibadet mekânının batı duvarı ile batıdaki yan mekânın güney duvarının kesiştiği güneybatı köşenin üzerine inşa edilmiştir. Minareye ulaşım ise orta mekânın batı duvarı içine yerleştirilmiş merdivenle sağlanmaktadır. Edirne Yıldırım Zaviyesi'nde ise girişin yer aldığı doğu

cephe ile kuzey cephenin kesiştiği kuzeydoğu köşede konumlanan minare 1752 yılında yaşanan deprem ile yıkılmış, 18. yüzyılda taş malzeme kullanılarak yeniden inşa edilmiştir (Kuran 1964: 419-428; Uysal 1985: 53). Minare 1953 yılında yaşanan bir başka depremle büyük hasar görmüşse de (Onur 1974: 19), minareye çıkışı sağlayan özgün merdiven günümüze ulaşabilmiştir. Minareye kuzeydoğu odasının kuzey duvarı içinden çıkılan merdivenle ulaşılmaktadır. Tabhaneli camilerin minarelerinde bu tip merdiven çözümü Edirne Gazi Mihal (H825/M1421) (Ayverdi 1989a: 386-92; Arslan 1995: 57-60), Amasya Yörgüç Paşa (Toruk 2002:134-135), Edirne Muradiye (Ayverdi 1989a: 405-415) ve Tire Yeşil camilerinde (H845/M1441?) (Ayverdi 1989a: 542-547) tekrarlanmıştır. Buna karşılık Bursa Muradiye (H830/M1426-1427) (Ayverdi 1989a: 298-320), Ankara Karacabey (Aslanoğlu 1988: 26-30) ve Filibe Şahabeddin Paşa camilerinde (Ayverdi 1989a: 479-485) minare yapıya bitişik, zeminden yükselen kaidelere oturarak biçimlenmektedir. Ankara Karacabey Cami’de (Aslanoğlu 1988: 26-30) ise minarenin iç kuruluşuna ulaşmak için ayrı bir merdiven uygulaması ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan farklı olarak Filibe Şahabeddin Paşa Cami’de ise minare kaidesi harimin içindedir. Milas Firuz Bey, Edirne Gazi Mihal ve Edirne Muradiye camilerinde minare gövdesinin kadesiz pabuç kısmı vasıtasıyla beden duvarı üzerine oturduğu görülmektedir. Bu minarelerin genelde kadesiz yapılarak duvar üzerine bindirilmeleri ve mütevazı boyutta yapılmaları da bu tip yapılarda ibadet fonksiyonunun ikinci planda kalmasıyla açıklanabilir.

Fotoğraf 18. Tabhaneli Camilerde Minare A.Amasya Yörgüç Paşa Cami (Toruk 2002), B. Edirne Yıldırım Cami (Akçıl 2013), C.Milas Firuz Bey Cami (Toruk 2002)

Amasya’da 14. yüzyıl içinde inşa edildiği bilinen yapılar içinde H871/M1466 tarihi Hızır Paşa Zaviyesi’nin minaresinin yeniden yapıldığı bilinmekle birlikte, yeni minarenin kaidesi zeminden itibaren yükselmekte ve girişi kaidenin doğu cephesinden sağlanmaktadır. Günümüze ulaşamamış olan özgün minarenin yerine yeni minarenin yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Hüsameddin 1911: 130, 135; Ayverdi 1989c: 27-30; Uruk 1994: 291, 286-295). Bu bağlamda özgün minarenin Amasya Yörgüç Paşa Cami minaresinde de olduğu gibi kuzeydoğu odasının kuzey duvarı doğu köşesine inşa edilmiş olabileceği söylenebilir (Dikmen ve Toruk 2019b). Ancak özgün minarenin merdiven ve giriş sistemi hakkında görüş bildirilmemiştir. Amasya’da tabhaneli cami plan tipinde bir başka yapı Abdullah Paşa Zaviyesi’nin (H907/M1501) (Yüksel 1989: 8-9; Uruk 1994: 305-315) özgün halinde minaresinin olup olmadığı anlaşılmamaktadır. 1972 yılında VGMA tarafından yapılan onarım sonrası hazırlanan raporda, günümüzdeki minarenin yıkılan peteğinin ve şerefe korkuluklarının özgün halindeki gibi taştan yapıldığı ibaresi mevcuttur. Bu ifade dikkate alınarak günümüzdeki minarenin günümüze ulaşmayan özgün minarenin yerinde yapıldığı ve onarılarak inşa edilmiş (kuzeydoğu köşe) olabileceği düşünülmektedir.

3.7. Şadırvan

Tabhaneli camilerde şadırvanlar giriş revağı önünde veya orta sofa kubbe altında konumlanmaktadır. Sayıları az olmakla birlikte, günümüzde giriş revağı önünde konumlanan şadırvan örneklerinin de genellikle 19. yüzyılda inşa edildikleri ve özgün olmadıkları (Edirne Gazi Mihal, Amasya Yörgüç Paşa ve Mehmet Paşa Cami) anlaşılmaktadır. Tabhaneli camilerde şadırvanların orta sofanın ortasında genellikle çokgen biçimde yer aldığı (Bursa Yeşil ve Edirne Beylerbeyi Cami) görülmektedir. Amasya Yörgüç Paşa Cami’nin giriş revağı önünde ve yapıya yaklaşık 4.00 m. mesafede yer alan günümüzdeki şadırvanın, tarihi bilinmeyen bir dönemde, günümüzdeki yerine (kuzeybatı) alınarak inşa edildiği görülmektedir (Toruk 2002: 138; Dikmen ve Toruk 2019b) (Fotoğraf 19A). Hüsameddin Amasya’da Mehmet Paşa adını taşıyan mahallede Mehmet Paşa tarafında yaptırılan tabhaneli cami şadırvanına yönelik “ ... Caminin önünde bir imarethane ve medrese, doğusunda ise kendisi için türbe bina ettirmiştir. Kible tarafı bahçedir. Önünde ufak bir şadırvan ve cenahlarında birer mahsure vardır. Güneyine de bir halveti zaviyesi yaptırmıştır.” ifadesini kullanmaktadır (Hüsameddin 1911: 168, 169; Uzunçarşılı 1927: 126; Yüksel 1983: 39-42; Uruk 1994: 316-332). Günümüzdeki şadırvanın Hüsameddin’in ifadesi gibi kible tarafında olmadığı, caminin

giriş ekseninde ve cami kapısına yaklaşık 9 m. mesafede, ortasında sekizgen bir havuz da bulunan sekizgen biçimde inşa edildiği görülmektedir (Fotoğraf 19B). Günümüzde aynı yerde konumlanan şadırvanın, Yörgüç Paşa'nın tabhaneli camisinde yer alan şadırvan gibi özgün olup olmadığı (Dikmen ve Toruk 2019b) VGMA'den elde edilen 1949 yılına ait bir fotoğraftan da anlaşılabilir. Bazı araştırmacılar bu fotoğraftan şadırvanın özgün olduğunu, bazıları ise şadırvanın özgün halinde de günümüzdeki ahşap şadırvan gibi sekizgen olabileceğini ve hatta günümüzdeki sekizgen havuzun da özgün şadırvandan günümüze ulaşan havuz olduğunu ifade etmektedir (Uruk 1994: 323). Bu ifadeler 1949 yılına ait fotoğrafta özgün olduğu düşünülen şadırvanın, 1958-1963 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen onarımlar sonucu, havuz dışında yeniden yapılmış olabileceğini de düşündürmektedir. Amasya'da özgün olduğu tartışma konusu olan bu iki şadırvan dışında, günümüze ulaşabilen tabhaneli camilerin şadırvanlarının özgün olmadıkları ve yeni şadırvanların 19. yüzyıldan itibaren genellikle özgün olan örneklerin yerine yeniden inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle tabhaneli camilerin giriş kapıları önünde yer yer gördüğümüz şadırvanları özgün olmadıkları gerekçesiyle burada ele almayı uygun bulmuyoruz.

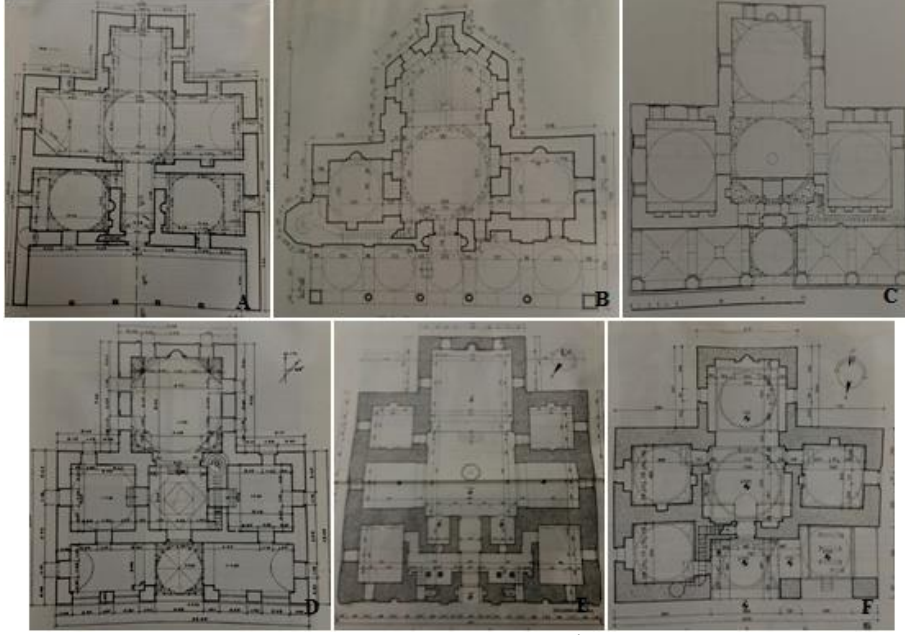

Fotoğraf 19. Tabhaneli Camilerde Şadırvan **A.**Amasya Yörgüç Paşa Camii (Dikmen ve Toruk Arşivi 2019), **B.**Amasya Mehmet Paşa Camii (URL 6)

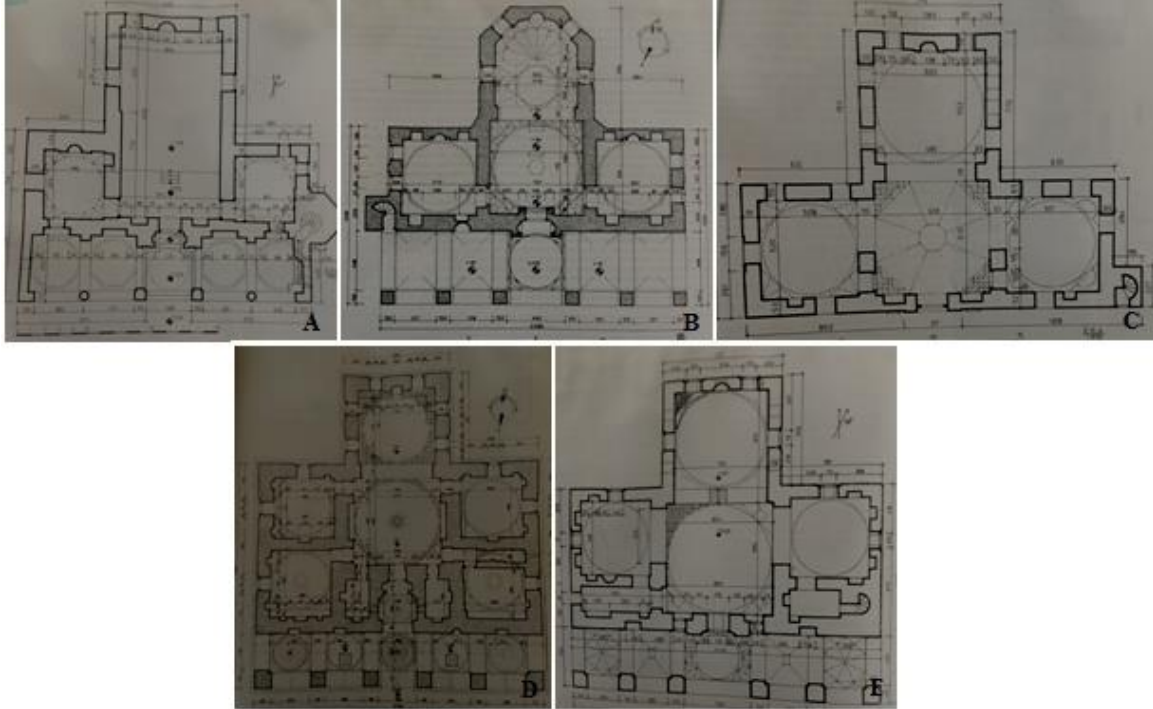
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tabhaneli camilerin bazı araştırmacılar tarafından Bizans binaları olarak tanımlandığı bilinmektedir. Eyice H. Saladin'in, Mısır Memlüklerinin binalarına benzerliğine işaret ederek Asya'nın dört eyvanlı yapıları ile bağlantısını ileri sürdüğünü (Saladin 1907: 468), Wilde'nin, Bursa Hüdavendigâr Zaviyesi (Bkz. Şekil 7) bir Bizanslı tarafından yapıldığını ifade ederek bu tip yapıların Bizans yapılarından model alındığına vurgu yaptığını (Wilde 1900: 10), Martiny'nin Wilde'nin tezine yakın bir tez ile tabhaneli camileri haç planlı Bizans kiliselerine benzettiğini (Martiny 1961: 108-112) ve Reuther'in de tabhaneli camilerin Halep'teki kapalı avlulu üç ve dört eyvanlı evlerle bağlantısı olduğunu iddia ettiğini aktarmaktadır (Eyice 1962: 11-12). Tabhaneli camiler ile ilgili yerli kaynaklar ise bu tip yapıların kökenine yönelik farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Numan tabhaneli camilerin menşeinin öncelikle Mescit'i Nebevi'de aranması ve daha sonra sufilerin toplandıkları evlerin planları üzerinde durulması gerektiğini belirtmektedir (Numan 1982: 67-78, 97-101). Ayverdi ve Ünsal ise tabhaneli camilerde tabhane odalarının hizmet odaklı olduğunu düşünmekle birlikte, bu tipin medrese plan şemasından doğduğunu, hatta cami ve medrese görevlerini birleştiren yapılar olabileceğini ifade etmiştir (Ünsal 1959: 22; Ayverdi 1965: 130-131). Tabhaneli camilerin zaviye işlevli inşa edilmediği görüşü, ilk kez Çetintaş tarafından ileri sürülmüştür (Çetintaş 1946: 10-11,19-20; 1958: 4-24) Söylemezoğlu da Çetintaş'ın belirtmiş olduğu, tabhane odalarının Osmanlı beylerinin icra-i kaza ettikleri bir nevi devlet daireleri olduğu görüşünü (Çetintaş 1946: 19-20) kabul eder gözükmeyle birlikte, -yer yer çelişkili cümlelerine rağmen- bu yapıların tam anlamıyla cami olmadıklarını da belirtmektedir (Söylemezoğlu 1955: 103). Eyice bu tip yapıların plan bakımından avlulu ve dört eyvanlı yapılardan esinlenilerek yapıldığını vurgulayarak, dört eyvanlı plan şemasının, Selçuklu Dönemi cami, medrese ve hamamlarında kullanıldığını ve Orta Asya evlerinde de devam eden bir geçmişi olduğunu ifade etmektedir (Eyice 1962: 14-18). Eyice tabhaneli camilerin işlevlerini aydınlatmak için yaptığı tespitlerde; bu tip yapıların bir kısmının İznik Yakup Çelebi İmaretleri ile Yenişehir Postinpüş Baba Zaviyesi örneğinde olduğu gibi günümüze kadar zaviye adı altında geldiğini, bu yapıların kitabe ve vakfiyelerinde imaret adını korurken, halk arasında tekke adıyla bilindiğini, Edirne Yıldırım Zaviyesi (Ayverdi 1989b: 484-494) (Şekil 9A), Tire Yeşil (H845/M1441?) (Ayverdi 1989a: 542-548) (Şekil 9B) ve Edirne Muradiye imaretleri (Ayverdi 1989a: 405-414) (Şekil 9C) ile Milas Firüz Bey (Ayverdi 1989b: 514-524) (Şekil 9D), Bursa Yeşil (Ayverdi 1989a: 46-94) (Şekil 9E), Amasya Yörgüç Paşa (Toruk 2002: 82-83) (Şekil 9F), Ankara Karacabey (Aslanoğlu 1988: 2-30; Ayverdi 1989a: 255-263) (Şekil 10A), Edirne Beylerbeyi (H833/M1429) (Ayverdi 1989b: 377-380) (Şekil 10B), Edirne Mezid Bey (H845/M1441) (Ayverdi 1989a:

397-399) (Şekil 10C), Amasya Bayezid Paşa (Ayverdi 1989a: 4-25) (Şekil 10D) ve Filibe Şahabeddin Paşa camilerinde (Ayverdi 1989a: 479-485) (Şekil 10E) olduğu gibi benzer tipin öncüsü olarak bilinen Konya Sahipata ve Nıksar Çöreğibüyük hankâhları gibi erken örneklerin hankâh ve zaviye olarak bilinmesinden dolayı zaviye işlevi içerisinde olduğunu belirtmektedir (Eyice 1962: 26-29). Doğan ise, bu tip yapıların bir bölümünün tarikat ve ahi zaviyeleri şeklinde tanımlanabileceğini ve ağırlıklı olarak işlevlerinin, ayende ve ravendeye (gelip geçenler) karşılıksız olarak konaklama hizmeti sunmak olduğunu aktarmaktadır (Doğan 1977: 260). Bu bağlamda 14. yüzyıl seyyahlarından İbn Batuta'nın kendi ifadesiyle bu tür yapılarda misafir edildiği bilgisi de (İbn Batuta 1983:194, 217) göz önünde tutulduğunda, tabhaneli camilerin dönemleri içerisinde bir ölçüde konaklama, ulaşım ve iletişim hizmetlerini karşılamakla yükümlü oldukları anlaşılmaktadır (Faroqhi 1997: 77).

Şekil 9.A.Edirne Yıldırım Zaviyesi (Ayverdi 1989b), B.Tire Yeşil İmaret (Ayverdi 1989b), C.Edirne Muradiye İmaret (Ayverdi 1989a), D.Milas Firüz Bey Cami (Ayverdi 1989b), E.Bursa Yeşil Cami (Ayverdi 1989a), F.Amasya Yörgüç Paşa İmaret (Ayverdi 1989a)

Şekil 10.A.Ankara Karacabey Cami (Ayverdi 1989a), B.Edirne Beylerbeyi Cami (Ayverdi 1989a), C.Edirne Mezit Bey Cami (Ayverdi 1989a), D.Amasya Bayezid Paşa İmaret (Ayverdi 1989a), E.Filibe Şahabeddin Paşa Cami (Ayverdi 1989a)

Tabhaneli camilerin özellikle kırsal kesimde iskân eylemlerine teşvik unsuru olması, bu amaçla yerleşime açılan alanların bu tip yapıların çevresinde gelişerek köylere dönüşmesi ve çoğu kurucusu olduğu tarikata mensup dervişlerin, buldukları yerleri imara açmaları için yönetimler tarafından teşvik edilmesi de 14.-15. yüzyıllarda sayılarının çoğalmasına katkı sağlamıştır (Barkan 1942: 283-286, 294-304; Köprülü 1959: 84-95; Yenişehirlioğlu 1989: 1349). Bu bağlamda tabhaneli, zaviyeli camiler, imaret yapılarının günlük yaşamın her türlü ihtiyacına cevap verebilecek toplumsal alt birimlerin hem birbirlerinden ayrı, hem de birbirleriyle bağlantılı mekânsal düzenlemelerden meydana getirdiği kapalı yapıya sahip toplumun ürünü olduğu açıktır. Topluluk üyelerinin sosyal ilişkilerde iç içe ve toplu olarak bulunmaları, kamusal ihtiyaçların da toplu biçimde tek bir merkezden karşılamasına uygun düşmektedir. Bu merkezler farklı adlarla anılsalar da tabhaneli, zaviyeli camiler ve imaretlerdir. Osmanlı toplumunda birey -eski Türk devlet anlayışındaki yöneten ve yönetilen ilişkisi nedeniyle olsa gerek- çoğunlukla tek başına bağımsız bir kişilikten ziyade, içinde bulunduğu cemaat ile tanımlanmaktadır. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin mutlakiyetçi, tek ve her şeye egemen yönetim anlayışının varlığı, bireyin cemaat ile kuvvet bulması, cemaatin toplum yaşamında olduğu gibi bireyin yaşamında da ilişkiler düzeyini düzenlediği, bu nedenle de kapalı ve oldukça yakın ilişkilerin şekillendirildiği sosyal ihtiyaçlar ve bunların giderilme biçimlerinin de benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle tabhaneli, zaviyeli camiler ve imaretlerin işlevsel olarak benzerlik göstererek çeşitlendikleri ve uygulanma olanağı buldukları söylenebilir. Böylece tabhaneli, zaviyeli camiler ile imaretlerin padişah, paşa, vezir, şeyh, derviş, vb. kişilerin bireysel kaynakları ile inşa edilmelerine karşın, bu yapıların giderek banileri olan bireyleri aşan kolektif kimlik altında faaliyet gösterdiği görülmektedir (Özcan: 1991).

Bu tip yapıların kurulmasında etkili olan vakıf düşüncesine kaynaklık eden etkenler analiz edildiğinde eski Türk inanış ve geleneklerinin yanı sıra, Osmanlı devlet anlayışının etkin olduğu söylenebilir (Acar 2013: 320). Eski Türklerde göçebe yaşam ilişkileri içinde mülkiyet olanaklarının sınırlılığı, insanlar arası yardımlaşma isteğinin vakıflar türünde kurumsallaşmadığını düşündürmektedir. Bu nedenle sosyal hayatta gerçekleşen dayanışma ve yardımlaşma konusunda genellikle “ ... dini gayelerle yapılan tahsisler adaklardan ibaret kalacak ve bunların büyük çoğunluğu da tüketilen mallardan olacaktır.” görüşü kabul görmektedir. (Hatemi 1969: 14) Böylece Müslümanlık inancı gereği yoksul kişilerin gıda, giyim ihtiyaçları karşılanırken, bireysel ve topluca yemek yeme, yedirme adetlerinin de Osmanlı Dönemi'nde tabhaneli camilere aşevi, misafirhane ve diğer yardım müesseselerine kaynaklık yaptığı söylenebilir (Barkan 1942: 302-304). Genellikle bu tip yapılarda görevli ve hizmetlilerin sayıları, görevleri ve ücretlerinin vakfiyeler aracılığı ile belirlendiği, bu yapıları inşa ettiren vakıf kurucusunun (padişah ahi, derviş, paşa, şeyh vb.) şart koşması durumunda mütevellî vazife sahiplerinin ücret ve tahsisatlarını arttırma ve eksiltme hakkına da sahip olduğu görülmektedir. Buna göre Osmanlı Dönemi'nde çoğunluğu vakıflar aracılığı ile kurulmuş tabhaneli camilerde görevlilerin bu suretle maaşlarına zaman zaman zam yapıldığı bilinmektedir (Akgündüz 1988: 270). Bundan başka tabhaneli camilerde mutfağın hangi esaslara göre çalışacağı, çıkarılacak yemeğin vasıfları, malzemenin kalitesi ve hangi oranlarda kullanılacağı hususları da vakfiyeyi düzenleyen kişi veya kişiler tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Osmanlı toplumunda vakfiyeler ve bu yapılar aracılığı ile toplumsal dayanışmanın kurumsallaştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in her üç günde bir yemek pişirtirip yoksullara yedirttiği, çıplakları giydirttiği, dul hanımlara sadaka verdirdiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 160). Osman Bey'in bu tür davranışları daha sonra Osmanlı şehirlerinin kendine özgü tabhaneli cami-imaret yapılarının oluşmasını teşvik etmiş ve Osmanlı Dönemi'nde ilk vakıf kuran Orhan Bey zamanında da bu tip yapılar inşa edilmiştir (Berki 1964: 127-129). Aşıkpaşaoğlu'nun Orhan Bey'in bu yardımlarına yönelik “Bu dahi imaretler yaptırdı ki yoksullar gelip her gün imarete yemek yiyeler ve padişaha dua edeler. Ulemayı toplamak için medresede yaptırdı. Ziyade sevdiği dervişlere zaviyeler yaptırdı” ifadeleri bu geleneğin tabhaneli, zaviyeli cami ile imaret yapılarını kurumsallaştırdığını göstermektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 160). Benzer şekilde İbn Batuta'nın Kayseri ziyaretinde “ ... Bu ülkenin âdetine göre, bir şehirde hükümdar bulunmadığı vakit hükümeti ahiler yönetir. Ahi kudreti nispetinde gelen gidene ihsanda bulunur. Atlar hediye eder, elbiseler giydirir. Emirleri, yasakları ile tıpkı bir hükümdara benzer ...” ifadesi (İbn Batuta 1983: 203) ve Ladik (Denizli) sultanının şehrinin ziyaretinde ise “ ... Ramazan bayramını bu şehirde karşıladık. Namaza gittik. Sultan askerleri ile birlikte çıktığı gibi, zaviyeden çıkan ahilerde silahlarını kuşanmış olarak çıktılar. Bütün sanat erbabı, davul, zurna ve boruları olup, gösterişleri ve silahlarını üstünlüğü hususunda birbirleriyle yarış ederlerdi.” ifadeleri (İbn Batuta 1983: 199) ahilerin tabhaneli camilerde, yönetimin de desteği ile teşkilatlanmalarını ve kurumsallaştığını anlatmaktadır. Bu durum Osmanlı toplumunda vakfiyeler ve bu tür yapılar aracılığı ile toplumsal dayanışmanın kurumsallaştığını da göstermektedir. Orhan Gazi'yi izleyen I. Murad, Bursa Çekirge'de kaplıca imareti başta olmak üzere inşa

ettirmiş olduğu külliyeleere bağlı imaretler yaptırarak tabhaneli, zaviyeli cami ve imaret kurumunu yasallaştırmıştır (Gökbilgin 1951: 217-234). Orhan Bey'den başlayarak Osmanlı padişahları, yöneticiler ve tarikat mensuplarınca yaptırılan tabhaneli camiler ile öncelikle boş alanlar imara açılmış ve devamında toplumsal hayatın düzenlenmesi ve geliştirilmesi sağlanmış, bu yapılarda sunulan hizmetlerle toplumun ortak ihtiyaçları karşılanmış ve devletin büyüme dönemlerinde şehir, kasaba, semt ve mahallelerde ilk yerleşimi sağlayıcı ana unsur olarak bu tip yapılardan yararlanılmıştır (Barkan 1942: 284-302). Tarihsel gelişim içerisinde Osmanlı Dönemi'nde önce dervişler, şeyhler daha sonra sultanlar ve saray çevresinin girişimi veya kaynak aktarımıyla tabhaneli, zaviyeli cami ve imaret gibi yapıların inşa edilmesi, zorunlu bir toplumsal borç haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne kadar inşa edilen tabhaneli cami örneklerinin -Amasya örneklerinde de olduğu gibi- mekânsal olarak tek ve bağımsız tasarlandıkları, arazinin eğimine göre ve şehrin belirli hâkim noktaları çevresinde serbest plan içinde geliştikleri söylenebilir (Kuran 1979: 796; Kuban 1968: 70-72).

Tabhaneli, zaviyeli cami ve imaret yapıları şehircilik açısından teknik alt yapı ve diğer imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde sürekli kullanılacak gelirlerin temin edildiği yapılar olduğu gibi; inşa edilmiş oldukları bölgelerde de merkez olma özelliklerine de sahiptir. Bu yapılar misafirhane ve aşhane bölümlerine sahip olmaları nedeniyle, dini yapılar dışında sosyal hizmet sunan yapılar olarak da sınıflandırılabilir. İbn Batuta seyahatnamesinde uğradığı herhangi bir şehir, kasaba veya köyde kendisini misafir eden zaviye şeyhleri ve misafir olduğu zaviyeler hakkında geniş bilgi vermekte ve hatta misafiri ağırlayacak zaviyenin kur'a ile belirlendiğini de aktarmaktadır (İbn Batuta: 1983: 194-195, 198). Görüldüğü üzere bu tür yapılar insanları bir araya getirerek kaynaştıran, kültürel, dini ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilen sosyal bir kuruma dönüşmüşlerdir. Tabhaneli camiler şehirlerin ekonomik hayatında önemli bir yere sahiptir. Genellikle ahiler veya dervişler tarafından kurulan bu yapılarda usta-çırak ilişkilerinin sağlam mesleki ahlak temellerine oturtulmasına ve üretimin belli standartlar ve ölçülere göre yapılmasına da katkı sağlamıştır. Hep birlikte ve birbiri içinde fütüvvet yolunda çalışan insanların sahip oldukları sosyal dayanışma inancıyla, ihtiyaçlar ve teknik olanaklara göre kurulan tabhaneli camilerle; şehir, kasaba ve köylerin ekonomik yaşamına yön verilmiş ve ekonomik faaliyetler canlandırılmıştır. Tabhaneli camilerin kurulmasında, işletilmesinde önemli rol oynayan ahi ve dervişlerin devletin devamlılığı için kendilerine düşen görevleri konuşmak ve değerlendirmek için bu yapılarda bir araya geldikleri ve bu yapıları buldukları bölgenin ticari, ekonomik kalkınmasında ve savunmasında etkili olabilmek için karargâh gibi kullandıkları da söylenebilir (Bayramoğlu 1989: 67).

Sonuç olarak tabhaneli camiler Anadolu'da 14. ve 15. yüzyıllarda sosyal düzenin sağlanması ve korunması, yeni iskân alanları yaratılması, ticaretin gelişmesi, yerleşik yaşama geçen nüfusun mesleki eğitime tabi tutulması gibi faaliyetler yürüten kişi ve kurumlar için tasarlanmış olmalıdır. Bu yapılar mimari açıdan inşa edildikleri döneme ilişkin bilgi verdikleri gibi, bulunduğu coğrafyada toplumun sosyal ve siyasal yapısına da ışık tutmaktadır. Vakfiyeleri ve kitabelerinde çoğunlukla Bursa tipi, ters T Planlı, çok işlevli, zaviyeli ve tabhaneli gibi farklı adlarla anılmakla birlikte, bu yapıların işlevsel özellikleri dikkate alınarak tabhaneli cami şeklinde tanımlanmaları gerektiği söylenebilir. Tabhaneli camilerin 15. yüzyılın ortalarından itibaren mekânların dağılımında, sayılarında ve boyutlarında bir takım değişiklikler gözlenmiştir. Bu camilerin değişimine yönelik en somut örnek, Ankara Karacabey Cami ile başlayan ibadet mekânının yarım kubbeyle örtülmesi, ana ibadet mekânı ve orta sofa gibi bölümlerde plan değişikliğinin ve küçülmenin başlamasıdır. 14. yüzyıl örneklerinde ana ibadet mekânı ve orta sofa arasında kot farkı çok belirgin iken, bir süre sonra bu farkın ortadan kalktığı ve böylece bu iki bölümün birleşerek Afyon Gedik Ahmet Paşa (H875/M1470?) (Tanman 1996: 544-547) ve İstanbul Mahmut Paşa imaretlerinde de (H878/M1473-1474) (Gündüz 2003: 380-381) olduğu gibi ibadet mekânı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha geç örneklerde Edirne II. Bayezid İmareti (H894/M1448) (Müderrişoğlu 1986: 105-168) ve Tokat Hatuniye İmareti'nde olduğu gibi, avlunun tamamen ortadan kalktığı, sadece kare planlı kubbeyle örtülü bir ibadet mekânının varolduğu görülmektedir. Geç dönem örneklerde tabhane mekânlarının avlu ile ilişkisi kalmamıştır. Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti'nde yapının iki yanındaki ikişer tabhane mekânının arasına dağılım görevi gören bir eyvan yerleştirilmiştir. Buna karşı Edirne ve İstanbul II. Bayezid imaretleri dört eyvanlıdır (H906-911/M1500-1505) (Eyice 1992: 45-49). Eyvanların köşelerindeki mekânlar haçvari planlı, dokuz birimli olup, her birim birer kubbe ile örtülmüştür. Girişleri son cemaat yerinden sağlanmaktadır. Tabhaneli camilerin son örnekleri arasında yer alan yapılarda avlunun tamamen ortadan kalkmasıyla, Edirne ve İstanbul II. Bayezid imaretleri ve İstanbul Sultan Selim Cami'de de olduğu gibi kuzeyde dört yönden revakla çevrili büyük avlular plan şemasını oluşturmuştur.

Tabhaneli camiler, tip proje olarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uygulama alanı bulmuştur. Hizmet verdikleri kişi ve kurumlara duyulan ihtiyaca koşut olarak, 14. yüzyıl başlarından 15. yüzyıl ortalarına

kadar sıkça inşa edilen bu tür yapıların erken örneklerinde avlu boyutları ve fiziki dokusu ile ana ibadet mekânından daha vurguludur. Ana ibadet mekânının zemin kotunun orta sofadan yüksek olması ise alana kutsiyet kazandırmak ve ayrıca orta sofadan gelebilecek ve toz, kir vb. oluşturacak unsurları engellemeye yönelik olmalıdır. Bu örneklerde tabhane odalarına geçiş orta sofadan sağlanmaktadır. 15. yüzyıl ortalarından itibaren tabhaneli camilere duyulan ihtiyacın azalmasıyla birlikte, bu tip yapıların kullanımında azalma görülmüş ve zaman içerisinde orta sofasız örnekler inşa edilmiştir. Bu plan şemasının Osmanlı Dönemi'nde son örneği denilebilecek İstanbul II Bayezid Cami orta sofa üzerinden yükselen dört ayağa oturan kubbesi ile merkezi plan anlayışındaki İstanbul Ayasofya, Kılıç Ali Paşa ve Süleymaniye cami plan tipini yansıtmakla birlikte, tabhane odalarının henüz terk edilememiş olması, tabhaneli cami plan şemasını hatırlatmaktadır. 15. yüzyıldan sonra meydana gelen çözülme ile tabhane mekânlarının yapı ile bağlantısı koparılmaya çalışılmıştır. Bu dönemden itibaren ise tabhane mekânı ile doğrudan ilişkili avlunun olmadığı görülmektedir. Bu yüzyıldan sonra inşa edilmiş yapılarda tabhane mekânlarının girişlerinin son cemaat yerinden veya yan duvarlardan verilmesi plan şemasındaki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Erken örneklerde ibadet mekânı ile kesinlikle bağlantısı olmayan tabhane mekânları, doğrudan veya koridorlar/geçiş mekânları ile avluya açılmakta iken, 15. yüzyılda plan şemasından avlunun kaldırılması, bu mekânların mahremiyetini de bozmuş, ana yapı ile tabhane mekânlarının ilişkisi tamamen kesilmiş ve bu mekânlara dışarıdan ulaşım sağlanmıştır. Yapılardaki işlev değişimi ile bazı örneklerde tabhane mekânlarının avluya açılan duvarları kaldırılmış ve böylece tabhane odaları birer eyvan görünümü almıştır. Orta sofası bulunmayan örneklerde ise tabhane mekânlarının ana ibadet mekânına açılan pencereleri kapıya dönüştürülerek ibadet mekânı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tabhaneli camilerin çoğu günümüzde özgün işlevi dışında cami, müze, kütüphane, depo ve aşevi vb. farklı amaçlar ile kullanılmaktadır. Plan özellikleri, mimari unsurları ve süslemeleri bakımından ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutulması gereken bu tip yapılar; Anadolu'da yüzyıllardır aynı topraklarda çeşitli medeniyetleri oluşturmuş ve bu medeniyetlerden de etkilenerek kendi kültür ve mimarisini (ahilik, fütüvet tekke, zaviye, tabhaneli cami, imaret vb.) günümüzde de kısmen yaşatmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2011). Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Acar, T. (2013). Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:28, Isparta.
- Akçıl, N. (2013). Yıldırım Camii: Edirne'de XIV. Yüzyılın Sonunda İnşa Edilen Cami, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, İstanbul.
- Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müesseseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arıcı, K. (1999). Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Anadolu Ahiliği (Ahiyan-i Rum), *İkinci Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arslan, Ç. (1995). Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri ve Banilikleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslanapa, O. (1964). İznik'te Sultan Orhan Camii Kazısı, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 1, Ankara.
- Aslanoğlu, İ. (1988). *Ankara Karacabey Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aşıkpaşaoğlu (1992). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1965). Bursa'da Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 6, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Ayverdi, E. H. (1989a). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1989b). *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1989c). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Bakırer, Ö. (1976). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyılda Anadolu Mihrapları*, ODTÜ Yayınları, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 11, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1963). Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sisteminin Kuruluşu ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırmalar, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (Defter No: 626)

Batur, A. (1970). Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine, *Anadolu Sanatı Araştırmaları II*, İstanbul.

Bayburtluoğlu, Z. (1976). Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Ön Yüz Düzeni, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Baykal, K. (1982). Bursa ve Anıtları 2, İstanbul.

Bayramoğlu, F. (1989). Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bayramoğlu, F. (1990). Bir Eski Ankara Vardı. Başkent Söyleşileri (s. 195-204). Kent-Koop yayınları, Ankara.

Berki, A. H. (1964). Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:5, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Budak, A. (2013). İmaret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair Düşünceler, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Sayı: 33: 1, ODTÜ Yayınları, Ankara.

Çağatay, N. (1952). Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Çağatay, N. (1990). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Çakmak, Ş. (1999). Erken Osmanlı Mimarisinde Taç Kapılar, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çetin, İ. (1999). Bir Fikir Sistemi Olarak Ahilik, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çetintaş, S. (1946). *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da İlk Eserler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çetintaş, S. (1952). *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Bayezid Binaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çetintaş, S. (1958). *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, Maarif Basımevi, İstanbul.

Demir, G. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Ahilerin Rolü, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Demir, G. (2000). Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik, Ofset Matbaası Yayınları, İstanbul.

Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme (Erken Devir: 1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Develioğlu, F. (1993). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.

Dikmen, Ç. B. ve Toruk, F. (2019a). Amasya Yörgüç Paşa Külliyesinden Günümüze Ulaşamayan Yapıların Değerlendirilmesi, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 5, Issue: 44, p. 4975-4995

Dikmen, Ç. B. ve Toruk, F. (2019b). Amasya Yörgüç Paşa Cami ve Türbesi, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 5, Issue: 39, p. 3627-3655

Dikmen, Ç. B. ve Toruk, F. (2019). Fotoğraf Arşivi

- Doğan, A. I. (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Doğru, H. (1991). *XVI. Yüzyıl Sultanönü Sancağında Ahilik ve Ahi Zaviyeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ekinci, B. (2017). Seyit Battal Gazi Tekkesi'nin Tarihsel Sürekliliği ve Koruma Sorunları, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, Trabzon.
- Emir, S. (1994). *Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir.
- Erarı, F. (1999). Ahilik ve Ahilik Kültürünün İktisadi Hayatımızdaki Anlam ve Önemi, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Erat, B. (1987). Amasya II. Bayezid Külliyesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, O. (1939). *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası Yayınları, İstanbul.
- Ersen, A. (1986). *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eser, E. (2000). 11.-14. Yüzyıllar Anadolu-Suriye İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri), *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Evliya Çelebi, (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1-2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. (1962). İlk Osmanlı Devrinin Dini İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 23/1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. (1969). Çorum'un Mecidözü'nde Aşıkpaşa Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 15, İstanbul.
- Eyice, S. (1992). Bayezıt II Camii ve Külliyesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. & Ocak, Y. (1986). *Der Bektaschi-Orden in Anotolien*, Berlin.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gabriel, A. (1934). *Monuments Turcs'd Anatolia (Amasya, Tokat, Sivas)*, Paris.
- Gabriel, A. (1942). Bursa'da Murad I Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Gökbilgin, T. M. (1951). Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaret Vakfiyesi, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 10, İstanbul.
- Gölpınar, A. (1952). İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: XI/1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, F. (2003). Mahmut Paşa Külliyesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hatemi, H. (1969). *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul.
- Huart, C (1951), İmarat, *İslam Ansiklopedisi*, Sayı 5/2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hüsameddin H. (1911). *Amasya Tarihi, I* Hikmet Matbaası Yayınları, İstanbul.
- Hüsameddin, H. (1986). *Amasya Tarihi I* (Sadeleştiren: A Yılmaz-M Akkuş), Ankara.
- İbn Batuta (1983). *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Üçdal Yayınları, İstanbul.
- İnal, G. (1982). *Orta Çağlarda Anadolu da Çalışan Suriyeli ve Mezopotamyalı Sanatçılar*, Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı: XV, İstanbul.
- İnalçık, H. (1999). Ahilik, Toplum ve Devlet, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Karamağaralı, H. (1982). Sahip Ata Camii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 3, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Keskin, M. (1999). Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatının Tanziminde Ahiliğin Oynadığı Rol, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1959). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Kuban, D. (1968). Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Kuban, D. (1973). Amasya ve Sivas, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Sayı: 26/305, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kuran, A. (1964). Edirne'de Yıldırım Camii, *Belleten*, Sayı: 28, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuran, A. (1968). *The Mosque in Early Ottoman Architectura*, Chicago.
- Kuran, A. (1979). Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler, *Birinci Milletlararası Türkiyat Kongresi*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, M. (2017). XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Tuğla-Taş Almasıklığı Üzerine Gözlemler, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: XXVI, İzmir.
- Martiny, G. (1925). Zur Entwicklungsgeschichte der Osmanischen Moschee, *Ars Orient*, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin.
- Meinecke, M. (1992). *Die Mamlukische Architektur in Agypten und Syrien (H648/1250 M923/1517)*, Glückstadt: Verlag.
- Müderrişoğlu, F. (1986). *Edirne II. Bayezid Külliyesi*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Numan, İ. (1982). Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zaviye Mimarisi Hakkında Araştırma, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 12, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Onur, O. (1974). *Türk Mimari Vesikalarında Edirne Minareleri*, Yenilik Yayınları, İstanbul.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Önge, Y. (1984). Konya Sahip Ata Hankâhı, *Suat Kemal Yetkin'e Armağan Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Özbek, Y. (1999). *Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, T. (1991). Osmanlı İmarat Sisteminin İktisadi İşleyişi (Klasik Dönem), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: 3, s. 445, 648, İstanbul.
- Rabyz, J. & Tanındı Z. (1993). *Turkish Bookbinding in the 15. Century. The Foundation of an Ottoman Court Style*, London.
- Reyhanlı, T. (1976). Osmanlı Mimarisinde İmarat: Külliye Üzerine Notlar, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XV/1-2, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Saladin, H. (1907). *Monuel d' art musulman 1 L' architecture*, Paris.
- Sönmez, Z. (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Söylemezoğlu, H. K. (1955). *İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Taescher, F. (1932). Das Nilüfer Imaret in Isnik und Seine Bauinschrift, *Der İslam*, Sayı 20, Alman Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Hamburg.
- Taescher, F. (1955). İslam ve Ortaçağında Fuutuvva (Fütüvet Teşkilatı), *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 15, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tanman, B. (1994). İmaretler, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Tanman, B. (1996). Gedik Ahmed Paşa Külliyesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Top, M. (1997). Erken Dönem Osmanlı Mihrapları XIV-XV. Yüzyıl, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Top, M. (2002). Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap, *Türkler*, C.6, İstanbul.
- Toruk, F. (2002). *Amasya Yörgüç Paşa Külliyesi*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toruk, F. (2012). Fotoğraf Arşivi
- Tüfekçioğlu, A. (1997). Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazının Kullanımı, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Urak, G. (1994). Amasya Türk Devri Şehir Dokusu, Yapıların Analizi ve Değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, A. O. (1985). *Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, A. O. (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimlerindeki Gelişmeler, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXIII, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Uysal, A. O. (1997). Zaviyeli Camilerde Minare Problemi, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XX, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Tokat ve Amasya Vilayetlerindeki Kitabeler*, Milli Matbaa Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, *Belleten*, XXXII/26, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ülgen, A. S. (1938). İznik'te Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Ülgen, A. S. (1958). İnegöl İshak Paşa Mimari Manzumesi, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 4, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Ünsal, B. (1959). *Turkish Islamic Architecture*, London.
- Ünver, S. (1941). Anadolu ve İstanbul'da İmaretlerin Aşhane, Tabhane ve Misafirhanelerine ve Müesseselerinin Ruhi Kemallerine Dair, *Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18/4, İstanbul.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)
- Wilde, H. (1900). Borussia, Berlin
- Wulzinger, K. (1913). *Drei Bektaschiklöster Phrygiens*, Berlin.
- Yenişehirlioğlu, F. (1989). XIV-VI Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik Ve Kültürel Gelişimi, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yurdakul, E. (1969). Tokat Vilayetinin Gümüştop (Dazy) Köyündeki XIV. Yüzyıla Ait Eserler, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

URL 1 http://sssjournal.com/Makaleler/433394211_10_5-39.ID1616_Dikmen&Toruk_3627-3655.pdf
(Eriřim Tarihi: 11.10.2019)

URL 2 <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/tekke> (Eriřim Tarihi: 20.07.2019)

URL 3 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat> (Eriřim Tarihi: 20.07.2019)

URL 4 <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-ribat-nedir-ribatlar-hangi-amacla-kullanilmislardir-16958/>
(Eriřim Tarihi: 15. 08.2019)

URL 5 <https://islamansiklopedisi.org.tr/hankah#2-mimari> (Eriřim Tarihi: 11.10.2019)

URL 6 <https://www.kulturportali.gov.tr> (Eriřim Tarihi: 02.01.2019)